

Barcode - 99999990876918
Title - Bhakt Kavi Samrat Dayarambhai Din.
Subject - GENERALITIES
Author - Joshi Jivanlal Chhaganlal
Language - gujarati
Pages - 36
Publication Year - 1941
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

શ્રાગાકુલશજયન્તી સપ્તાહ ॥

તથા શ્રી. બા. શુ. મહાસભાનું

પંચદશ વાર્ષિક મહાસંમેલન.

તા. ૨૩-૧૧-૪૧, રવિવાર.

“ભક્ત કવિ-સમ્રાટ-શ્રીદયારામભાઈ દિન.”

આજ્ઞાતા :—

પરમ ભગવદ્દીય કવિવર —

—શ્રી દયારામભાઈના પદ શિષ્ય પ્રપાત્ર,

જેશી અવજાનક હગનલાલ, એડવોકેટ,

ડભોઈ.

વંશ ૧૬૬૮ ના માર્ગશીર્ષ સુદિ ૫.

સુરત, તા. ૨૩, નવેમ્બર, ૧૯૪૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૩૧૫૬ કિંમત

ગ્રંથનામ સમાર દયારામભાઈ

વર્ગિક ૨-૧૪ દયારા

એ રસજસતી રસસાહિત્યીનું ધરાતા સુધી પાન કર્યાં જ કર્યું. એ
અખંડ પાનના, એ સચોટ રસપાનના એ રસીલા રસમેધે બા
રસજસતા સાહિત્યમાં, ગુજરાતની-ગુજરાતી રસસાહિત્યની જશી

એ સોહામણી અસીતા મનોહર સૂને એ ગુજરા
બહાલમયા બહાલથી, પરમ પ્રેમે મગ્ન બની, પુષ્પાદત તનુએ
અખંડ પાન કર્યું, પાન કરી સચોટ પચાવ્યો. એ રસજસતા રસ પાનનાં રસ ઝરતાં રસ છાંટણાં
છાંટણાં ત્યાં સુધી અખંડ છાંટણાં કર્યાં. છાંટતાં જરાએ હૃદયે સંકાય આવ્યો નહિ. એ મધુરા
રસ પાનમાં સદા મગ્ન બન્યા. એ રસ પાનનાં-રસ ઝરતાં રસ ઝરણાઓનું ઝરમર ઝરમર ઝરતું
એકેએક રસ ઝરણું એટલે એ ગુજરાતની પરમ પુનિત પ્રેમ પચેલી ગોપીના હૃદયની-અસીમ
વેદનાની એકેએક ગરબી. એ ગુર્જર-સાહિત્યની રસ કુંજના રસ રસીઆની એકેએક ગરબી
એટલે એમણા ભાવભર્યા પરમ પુષ્પિત ગોપી-જીવનનો અમુકો સંદેશ

શ્યામ સુંદરની ગુંજતી મુરલીનો આમેદ્દખ પડ્યો નર્મદા કિનારે પડ્યો હતો. ગુજરાતના
રસીલા રસમેધ શ્રી દયારામભાઈ એ એ પડેલા-પડવાને બરાબર ઝીલી ગુંજનમાં સરસ સખવટ
કરી હતી. એ સખવટની મનોહર રમઝટ ચાણોદ-ડભોઈની શેરીએ શેરીએ જામતી હતી. ગરબે
ધૂમતી ગુણિયલ ગુજાનણો એ સખવટની મનોહર રમઝટમાં મગ્ન બની ઘડીબર દિવ્ય વાતા-
વરણ ખડું કરી દેતી હતી. એ રસમરી સખવટની રસ જસતી રમઝટ એકલી ચાણોદ-ડભોઈની
શેરીઓમાં નોતી ગુંજ રહી પણ એનું રસ ભર્યું ગુંજન ચાણોદ-ડભોઈનો સિમાડો આગાંબી
સારાયે ગુજરાતમાં ગુંજ રહ્યું હતું કોડીસી ગુજરાણોએ એ ગુંજનને હોશમેર હૃદયની ઊલટથી
વધારી, અંતરે ઊભરતી-ઊમિએવા, હોયે ઊમરના ઊમંગયા, ઊમંગકાંતર હૃદયમાં પધરાવી મધુર
કંઠે લાલ કર્યું હતું. એ રસ ગુંજનનું, એ ગરવી ગરબીઓનું-આકારીણુ અજબ હતું, અનોખું
હતું, અખંડ હતું.

સાહિત્ય. સંગીત ને રથાપત્ય કલાના કલામય નમુનાનું મિલન-સ્થાન-ત્રિવેણી સંગમ
તેજ આપણા પનોતા પરમપુનિત દ્યાર્દ દયારામભાઈની દર્શાવતી. ડભોઈમાં (મોસાગમાં) એમનો
જન્મ. સંવત્ ૧૮૩૩ ના ભાદરવા સુદી એકાદશી બિપરાંત વામનદાશીને દિવસે એ સૈકાઓ
જુની દર્શાવતીએ એક અગ્નેડ-રસિક પુત્ર રત્નના સાહિત્ય-જગતને ખોળે અર્પણ કર્યો હતો. એ
રસિક પુત્ર રત્નની રસ જસતી રસિકતા ચાણોદ-ડભોઈ-વડોદરાની આસપાસ વિંટળાઈને નોતી
ગાંધારી રહી; એકલા ગુજરાતમાં નોતી પ્રસરી રહી-પણ સારાયે હિંદમાં-સારાયે સાહિત્ય-જગતમાં
એની રસીલી ફારમ ફેરી રહી હતી. હજુએ એ મ્હેકનતા કેવડાની અમંદ અતંદ આપતી,
અપરિમિત પરાગે પમરતી પરાગ ઓસરતી નથી. હજુએ એ સુવાસ ઘેલા બોગી ભમરાઓ એ
અનુપમ પરાગની આસ પાસ ગુંજે છે, ફટલાક ઘડીબર સુવાસ લે છે, ફટલાક હૃદયને ખૂશ કરે
છે, ફટલાક એ મનમોહક ફારમ ફેલાવનારનું હૃદય ઓળખતા પ્રયત્ન આદરે છે પ્રયત્ન આદરી
તેને જારી રાખી ઓળખે છે, ઓળખ્યા પછી રસ સાગરને રસ દિવ્યોળે દિવ્યે છે, ને એ રસભર્યા
રસમાં ને રસમાં જીવનભર મગ્ન બની રસભર્યું જીવન જીવે છે.

વામનદાદશીના દિવસે જન્મ થયામાં અધિકતા હતી. જેવી રીતે બલિ રાજ્યએ વામનજીને સર્વ સમર્પણ કરી આત્માનું-નિવેદન કર્યું હતું; તેવી રીતે એ મહા ગુજરાતના જાનનીય કાવ્યવર્યે અજોડ કવિત્વ શક્તિને એ યમુના તટના બસી ધરના, એ ગોકુલના-કામણ-ગારા કનુકાના એ શ્રી વૃંદાવનની વિલાસવતી કુંજે કુંજે વિહાર કરતા શ્રી વૃંદાવન વિહારીના, એ કદંબ છાયેથી શુંજતી મુરલી હેડતા, રસ રાસેશ્વર-સ્વરૂપના અખંડ ગુણગાનમાં અર્પણ કરી, એ શ્યામ સુંદરના સોહામણ રસસ્વરૂપમાં મસ્ત બની, ગોપી ભાવે બીજમ જીવન ગળી, એ નાધેશ્યામની રસબસતી રસમેલડીના દર્શન માટે મિલન માટે-રાતદિવસ જૂરી ભાવભર્યા ગોપી-જીવનની સાચી સફળતા માની હતી. દયારામભાઈ એટલે પરમપુનિત પ્રેમે પચેલી ગુજરાતની ગરવી ગોપી.

દર્ભાવતી દયારામભાઈયા-એ ગુજરાતના કોડીલા બંસીધરથી; હીરા કડીઆથી-એ રથાપત્યકલાના અજોડ કલાકારથી ગુજરાતભરમાં મશહૂર છે. દયારામભાઈએ અર્ચું રસબસતું સાહિત્ય ને દર્દભર્યું સંગીત; હીરા કડીઆએ અર્ચું રથાપત્ય-કલાનો અનુપમ નમુનો. એ જુગજુની દર્ભાવતીએ ધણીએ અમૃદય રત્નો ગુજરાતને જોળે અર્પણ કર્યાં હશે; પણ હાલમાં જો એનું નામ મહા-ગુજરાતમાં મશહૂર હોય તો તે સાહિત્ય વાટિકાના રત્નદર રસમાળી શ્રીદયારામભાઈ અને રથાપત્ય કલાના અજોડ નિર્ધર હીરા કડીઆ આભારી છે. બન્ને જન્મ કલાના અજોડ કલાકાર હતા બન્નેએ જીવનભર કલને વિકસાવી હતી એ કલાને માટે મરી શીટનાગ હતા. એ મહામંદેરી કલાને અપનાવવામાં બન્નેએ પોતાનો પ્રાણ રેડી દાખા હતા. કલા એમણી હતી એઓ કલાના બન્યા હતા. કલામાં જોતપ્રોત થયા હતા કલામાં એકતાન થયા હતા. કલામાં એકતાર થયા હતા કલામાં લીધા થયા હતા. કલામાં મગ્ન બન્યા હતા. એમણી કલા જનતામાં એકે અવાજે વખણાઈ હતી આમ જનતાએ એમણી કલાને વધાવી લીધી હતી.

એ મહા ગુજરાતના રાજ્યા સાહિત્યકાર-એક આદર્શ સંગીતકારે સાહિત્યને સંગીતમાં અદ્વિતીય વિશારદતા જેણી સારાએ ગુજરાતને ગાંડું ઘેલું કરી મૂકી આકર્ષી લીધું હતું કહો કે ગુજરાતનાં રસરસીયાં નરનારીઓ એમણા સંગીતનાં મોઢી દલક પર મુખ થઈ, એમણા રસભર્યા સાહિત્ય પર એમણી ભાવભરી વાણી પર-એમણી દર્દભરી-ભાવભરી-રસભરી ગરબીઓ. પર વારી જઈ એ ગુજરાતના કોડીલા બંસીધરનાં આવારણ લેતાં હતા. હજુએ રસરસીયાં-નરનારીઓ એમણા રસબસતા અક્ષરદોહ તંદ્ર સદસા આકર્ષી હોંશભેર વાંચે છે ને રસરાસયેણુ ગુજરાતજો તો એ ગરવી રસભરી ગરબીઓને હંચાના દારના મફક ગળવવાની હોંશ રાખે છે. રથાપત્ય કલાના અજોડ કલાકાર હીરા કડીઆની અનુપમ કલને અરલોડવા માટે હજુએ કલા-પ્રેમીઓ આવે છે, ધરાતા સુધી કલાને નીરખે છે ને નીરખતાં નીરખતાં એ કલામાં એકતાન થઈ-એકતાર થઈ જોતપ્રોત થઈ મગ્ન બની જે જોઈએ છે તે નિરાંતે લઈ જાય છે.

શ્રીદયારામભાઈના પિતાશ્રીનું નામ પ્રભુગમ હતું. માતૃશ્રીનું નામ મહાલક્ષ્મી ઉર્ફે રાજકોર હતું. એઓશ્રીની અડક ભટ્ટ હતી. એઓશ્રી સાંકેદરા નાગર હતા. માઆપે બાલપણમાં વસમી વિદાય લીધી હતી. એ વસમી વિદાય આપતી વખતે બાલ દયારામભાઈને હૃદય કકળા ઉઠ્યું હતું, રડી પડ્યું હતું, ટુસકે ટુસકે રોઈ રહ્યું હતું. માઆપ વિદેશ્ય બાલ દયારામભાઈનું બાલપણ કંઈક કાળજીને હચમચાવી નાખે તેવી, પાપાણી-હૃદયને પીગળાવી નાખે તેવી આપત્તિઓથી અંકિત થતું

પસાર થવું હતું. માળાપ માટ ટટળતા બાલ દયારામભાઈએ ધીગધીગતા અંતરે, ધડકતા હૃદયે, ધબક ધબક ધબકતા હૃદયે, બેફાટ રૂઢનં, કારમી ચીસ પાડી, હૃદયી પ્રાણ પોક મૂકી એમણાં દેહને અગ્નિ સંસ્કાર કરી હુઠવો મૂક્યો. તે વખતે કોનું હૃદય પીગળ્યું નહિ હોય ! તે વખતે કોનું અંતઃકરણ રડી ઉઠ્યું ન હોય ! તે વખતે કોણે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યા નહિ હોય ! તે વખતે કોના શરીરે કંપારી વદ્ધટી નહિ હોય !

બાલ દયારામભાઈને નર્મદજીનો સોદાગળો કિનારો-નીરસ લાગ્યો, રેવાજીતું સુંદર સલિલ નીરસ લાગ્યું. કુદરતનું મનોહર સૌંદર્ય નીરસ લાગ્યું. ચાણોદની આસપાસ પથરાઈ રહેલી અનુપમ શોભા કાંટાની માફક સાલવા લાગી. બાલ દયારામભાઈને ચાણોદમાં રહેવું ગમ્યું નહિ. માળાપના મરણ પછી એમણે વધારે વખત ડોહાઈ રહેવાનું મોસાળમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કર્યું. ડોહાઈમાં એમની માસીને ત્યાં રહેતા હતા. ચાણોદ-ડોહાઈ આવળ કરતા હતા જેમ તેમ કરી બાલપણના રમતીઆળ દિવસોને પસાર કરતા હતા.

દયારામભાઈમાં બાલપણથી જ લગવદ્ ભક્તિનાં અંકુરો ફૂટેલા હતા. નાનપણથી જ ઇશ્વરભક્તિનાં-પ્રભુલીલાનાં ધોળ-પદો બનાવી ગાતા હતા. મધુર કંઠે લલકારી શ્રોતાઓને અતેરો આનંદ આપતા હતા. આનંદ આપી રસ સાગરને રસ દિવ્યાળે દિવ્યાત્મા હતા. કહે કે એમણું હૃદય નાનપણથી જ ભક્તિભર્યું હતું, પ્રેમભર્યું હતું, દર્દભર્યું હતું, રસભર્યું હતું. નર્મ પ્રેમ એમણા હૃદયમાં, એમણા અણુએ અણુમાં, એમણા નરો નસમાં, એમણા રોમેરોમમાં પાંગરી રહ્યો હતો. એમણું મન પહેલેથી જ ભક્તિ તરફ ઢગ્યું હતું. એ ભાવભરી ભક્તિનું એ ભજનીય ભક્તવર્યને અતૂટ લઢણ લાગ્યું હતું. એ ગળે પડે તેવી, એ ન છૂટે તેવી ભક્તિરરની લગનીમાં ને લગનીમાં પ્રભુ લીલાનાં, શ્રીશેષશાશીજીનાં ધોળ-પદોની રસભરી-ભાવભરી રચના કરી હતી. એ ભાવભર્યાં, ભક્તિભર્યાં, રસભર્યાં, વ્હાલભર્યાં, દર્દભર્યાં ધોળ-પદો ‘તેન તળાવ’ આગળ સાંભળીને મહાન્ ભક્તવર્ય “શ્રી. ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજી” શ્રી. દયારામભાઈ પર પ્રસન્ન થયા હતા. પ્રસન્ન થઈ વ્હાલભર્યા વ્હાલથી, પુલકિત તનુએ, અંતરે ઊભરતા ઊમળકાથી, હૃદયે ઊમટતી ઊમિએથી, હાંશભેર આશીર્વાદ આપ્યો હતો. આશીર્વાદ આપી શ્રી ટંદાવને જગતી-લિલનું પર્યટણ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી.

“થાશ જીતેદ્રિય શીઘ્રતું, પકવ થરો તવ કામ;

શ્રી વદ્ધભના નામથી, વચ શ્રી ઇન્દ્રહારામ.” (૧).

શ્રી ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજી સિદ્ધ પુરૂષ હતા. ભજનીય ભક્તવર્ય હતા. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના ‘અણુ-ભાષ્ય’ પર એઓશ્રીએ ‘પ્રદીપ’ નામની ટીકા લખી છે એઓશ્રી વધારે વખત ડોકોર રહેતા હતા. શ્રી ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજીના રસખસતા સમાગમથી શ્રી દયારામભાઈનો હૃદય-પલટો થાય છે. એમણા દિવ્ય-જીવનની શરૂઆતના કારણરૂપ શ્રી ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજી હતા. એમણા ભક્તિપૂર્ણ, ભાવભર્યા ગોપી-હૃદયનું એમને ત્યાંથી જ સચોટ જાન થાય છે. શ્રી ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજીનો રસખસતો સમાગમ એ એમણા ભક્તિમય જીવનના કારણરૂપ છે. એમણું ભાવભર્યું ગોપી-જીવન ત્યાંથી જ શરૂ થાય છે. શ્રી ઇન્દ્રહારામ ભટ્ટજીના રસભર્યા સમાગમથી શ્રી દયારામભાઈએ શ્રી ટંદાવને જઈ રાધે-શ્યામની રસખસતી રસમેલડીને ધરાતા સુધી નિહાળી, એ રસસ્વરૂપનાં રસદર્શનનું રસપાન કરી

ત્યાંથીજ એમણે શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની અનન્ય ભાવભરી ભક્તિ કરી, સહર્ષે, પુલકિત તનુએ હોંશભેર રસસાગરને રસદિવ્યોળે હિંચી, પ્રેમપયોધિ પાતળીઆમાં મનમાછલડાને તરતું મૂકી ગોપીભાવે 'ભીષ્મ-જીવન' જીવવાનું 'પન' લીધું હતું. માટેજ એઓશ્રીએ લગ્ન કરવાની સાફ ના પાડી હતી. કારણ?

કારણ એજ કે એ ગુજરાતની ગરવી ગોપીનું લગ્ન ક્યારનુંએ એ ગોકુલના કામજુગારા કર્નયા સાથે, એ શ્રી યમુનાજીના સોદામણા આરેથી રસગસતી રસવાંસલડી છેડતા શ્રી વૃંદાવનવિહારી સાથે, રાસવિહારી સાથે થઈ ગયું હતું. એ પરમ પુનીત પ્રેમે પચેલી ગોપી સાંવરીઆને વરી હતી. એ કદંબ છાંયેથી વેણુનાદ કરતા ત્રિલંગ લલિત કોટિ મન્મથ મન્મથ શ્રી મદનમોહનજી સાથે રાસવિહારી રાસરાસેશ્વર સાથે ભાવભર્યા ભાવથી જીવનભર અખંડ રમી હતી, રાસવિહારીના રસભર્યા રાસરમણમાં ગોપીભાવે મગ્ન બની ભીષ્મ જીવન ગાળ્યું હતું.

(૫૬)

“આ સાંવરીઆ સાથે મહારો નેહ લાગ્યોરે;

આ પાતળીઆ સાથે મહારો નેહ લાગ્યોરે.

આ સાંવરીઆ.....(૧)

સાંભરી આવી મુને, પ્રીત પૂરવની;

તે અનુભવ આજ જાગ્યોરે. (૨)

આ સાંવરીઆ સાથે.....(૨)

મનનો માન્યો અંતરનો ઈચ્છ્યો;

વર મળીઓ છે મુખ માગ્યોરે.

આ સાંવરીઆ સાથે.....(૩)

દયારા પ્રીતમજીની, નિય સંગે રમતાં;

ભવનો તે ભય સહુ ભાગ્યોરે.

આ સાંવરીઆ સાથે..... (૪)

(૫૬)

“વરીએ તો સામળીઓ વરીએ, વરીએ તો પાતળીઓ વરીએ,

વરીએ તો છબીલો વરીએ. ચતુર વર ..(૬૬)

x

સંસારીનું સગપણ કાચું, પરણીને રંડાણું પાણું,

એને ઘેર શીદ પાણી ભરીએરે?...ચતુર વર,

x

સંસાર તો સર્વે ખોટો, પાણી માંહેનો પરપોટો,
ફૂટી જશે નહોનો મ્હોટારે...ચતુર વર.

x

જહેને પરણે દુઃખ જાય, અખંડ 'એહવાતન' થાય,
તેની સાથે પ્રીત કરીએરે...ચતુર વર.

x

દયા પ્રીતમ કેરો વહાલો, નાગર નંદાજનો લાલો,
તેનો સાથો કરી મહાલો રે...ચતુર વર.

મહાન લક્ષ્યવર્થે શ્રી દયારામ ભટ્ટજીનો રસજસતો સમાગમ જે શ્રી દયારામભાઈ ને
“તેન તળાવ” આગળ ન સાંપજો હોત તો ? તો એ પરમ પ્રેમરસની અખંડ ઝડીના ન વરસી
શકત, એ લાવલયો લક્ષ્મિરસની હેલી ન મચી રહેત, એ અમંદ આનંદ આપના આનંદરસનાં
ઝરમર ઝરમર ઝરંવાં ઝરણું ન ઝરી શકત, જુદી જુદી લાપનો, તરેડતરેડના અનુભવોનો અનુ-
પમ વારસો ન મળત, ગુજરાતની ગરવી ગોપી ન મળત, લાવલયું ગોપી-હૃદય ન મળત, ગરવી
ગરબીઓ ન મળત, સાહિત્ય-જગત એક ગરબી-સાહિત્ય-વિહોળું જગત રહત. એમનું ગરબી-
સાહિત્ય વિનાનું ગુજરાતી સાહિત્ય એટલે રસરસયેણુ-ગરમે દૂમતી-ગુણેયલ ગુજરાતણોનું માટે
શન્ય-સાહિત્ય ! ! !

શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયનું રસસિંચન, પુષ્ટિમાર્ગની અનોખી ઝીણવટ, કૃપામાર્ગનું ગૂઢ
રહસ્ય, શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયનો લાવલયો લાવ, લાવાત્મક સ્વરૂપની સાચી સમજ, શ્રીમદ્ વલ્લભા-
ધીશના રસજસતા રસસ્વરૂપની સચોટ જોળખાણ, એમના અતિ ગૂઢ રસસ્વરૂપનું સાચું પિંચન,
અલૌકિક વિરહનું દાન, પ્રમાણ ને પ્રમેયના સ્વરૂપની સાચી જોળખાણ-આ બધું સાગોપાંગ જાણીને
આમેદ્દખ અનુભવી શક્યા હોય તો તે અમદાવાદવાગા “શ્રી છોટાજી” મહારાજની સંપૂર્ણ કૃપાખળથીજ.
શ્રી છોટાજી મહારાજ એમના સમયના પ્રખર વિદ્વાન, પ્રતિભાશાળી, મર્મજ્ઞ, રસજ્ઞ ગોસ્વામિ હતા.
એમણી સંપૂર્ણ કૃપાખળથી જે અલૌકિક રસ શ્રી દયારામભાઈ એ પીધો, પચવ્યો ને જેરવ્યો તેજ
રસને તેને તેજ સ્વરૂપમાં એ ગુજરાતના બજનીય લક્ષ્યવર્થે કવનમાં અખંડ ગાયો.

દયારામભાઈ એક અઠંગ મુસાફર હતા એમણી સારીએ યુવાવસ્થા વિદેશી મુસાફરીમાં
પસાર થઈ હતી. એમણી મુસાફરી નહોતી રેલવેની, મોટરની, ઓરોપ્તેનની પણ હતી સાદી ને સુધડ
શરીરને નિરોગી રાખનારી પગ રસ્તાની એ પગરસ્તે થી મુસાફરીમાં એમણે વણીએ વખત કુદરતના
સૌંદર્યનું એકીટશે પાન કર્યું હશે ! એ કુદરતના સૌંદર્યનું પાન કરતાં કરતાં જ્યારે એમણે કાશ્મીરની
અનુપમ સુંદરતાને નિહાળી હશે, એ સૌંદર્યધેલી સુંદરીઓને-અવલોકી હશે. એ દિમાસયનાં
સંકેદ બિંબાયત ગિહાવી રહેલા-ઊંચાં ઊંચાં-આપશ સાથે વાનો કરતાં શિખરોને નિહાળ્યાં હશે ત્યારે
એમણું કવિ-હૃદય કેવું નાચી ઊઠ્યું હશે ! એમણું ગોપી-હૃદય કેવું ખીલી રહ્યું હશે !

હિંદુ ત્રણ વખત પગે ચલી ખભે ઝોળાઓ નાખી પર્યટન કરી, હિંદના એકેએક ખુણેખુણે ફરી ત્યાંની ભાષાઓ જાણી ત્યાંના અનુભવો મેળવી, અચૂક કવનમાં બિતારી એ મોતી વર્ણના-એ રસઝરના રસમેધ સાહિત્ય-જગતમાં અમુલાં મોતી વરસી ગયા છે. એ ગુજરાતની ગરવી ગોપી હજારો ઠેકાણેનું પાણી પી, ફલી, ફાળી, ફેરી ને પ્રસરાવી પનાગ સારાયે જગત-સાહિત્યમાં ભાવભર્યાભાવની, રનેદાળ-અંતઃકરણની, દ્યાર્દ્ર-હૃદયની, દર્દભર્યા દીલની એ ભાવભર્યાભાવનાં, એ રનેદાળ અંતઃકરણનાં, એ દ્યાર્દ્ર-હૃદયનાં, એ દર્દભર્યા દીલનાં ઝરમર ઝરમર ઝરંતા ઝરણાંએ અનોખાં ને અદ્ભુતાં ઝરે છે.

કેટલાક સાહિત્યકારોએ, સંશોધકોએ, વિવેચકોએ એ ગુજરાતના ભજનીય રસિક ભક્ત-ઠવિવર શ્રી દયાનામભાઈના જીવન વિષે ગમે તેવા માણસના કહેવા પર ધોરણુ બાંધીને-ધડો બાંધીને એ ગુજરાતના કેડીલા બંસીધરને હડહડતો અન્યાય થાય તેવું લખાણુ લખી નાખ્યું છે. એ લખાણુના અત્યાર સુધીમાં થોડે ઘણું અંશે રદીઆ અપાઇ ગયા છે તેથી એ વિષયને અત્યારે છેડવા માગતો નથી. દયારામ-પ્રેમીજીને, દયારામ-ભક્તોને દયારામ-પ્રશંસકોને દયારામ-પૂજકોને, દયારામ-વિવેચકોને, દયારામ-અભ્યાસકોને દરેકને નમ્રપણુ મારે એ જ વિનવવાનું છે કે આપ ફક્ત એક તરફી લખાણુ વાચી એ ગુજરાતની પરમ પ્રેમે પચેલી ગરવી ગોપીના દિવ્ય જીવનને ઝાંખપ પમાડે તેવી અટકળ બાંધવા આપના મનને જગપણુ પ્રેરણા આપવા કમર ન કસશો. એમના જીવન વિષેની વિચારણા, એમના જીવન વિષેની અટકળો એમના અખૂટ અક્ષર દેહ પરથી થવી જોઈએ. હું એ જ પસંદ કરું છું. ને તે દરેકે દરેકને માટે. એકલા શ્રી દયારામભાઈને માટે નહિ જ, હું તો છાતી ઠોકાને બેઘડક કહી શકીશ એ ભજનીય ભક્તવર્યાના જે જીવનમાં હતું તે જ કવનમાં હતું. જે રહેણાંમ હતું તે કહેણાંનાં હતું. જે આચારમાં હતું તે જ વિચારમાં હતું. એમના કાવ્યના એકાદ અંગ પરથી એમના જીવન વિષે અટકળ ન જ બાંધી શકાય! એમણી એકેએક ધ્રુવિગો રાંધ્યા ને પાન્યા પછી આપનો આમા અટકળ બાંધી જે મન આપે તે નિરાંતે આપો. જરા વિચાર કરો! મનને કાપુમાં ગણો. જે શ્રી દયારામભાઈ શ્રી ઈન્દુલારામ ભટ્ટજીના રસબસતા સમાગમથી પંદર વરસની ઉંમરે હિંદના પર્યટણે નીકળી પડ્યા, જેમણે તેજ વખતે લગ્ન કરવાની સાફ ના પાડી, જેમણે સ્યામ સુંદરના અખંડ ગુણગાન ગાયા, ગોકુલના કામણુગારા કનૈયાના રસબસતા રસસ્વરૂપમાં ભાવભર્યા ભાવથી હંશભેર મગ્ન બની ગોપી ભાવે જેમણે બીજમ-જીવન ગાણ્યું, તેવા ભજનીય ભક્ત વરને માટે ગમે તેવા માણસના કહેવા પરથી ગમે તેવું લખાણુ લખી નાખવું એ શિષ્ટ પુરુષોને શોભા આપનારું તો ન જ કહેવાય!

દયારામભાઈ ગુણી હતા સદામાના ગુણુની કદર બરાબર કરતા હતા. એ ગુણુ પરીક્ષાનો અનુકરણીય સદ્ગુણ એમણી પ્રતિભામાં વધારો કરતો હતો. બજ વૈયાના બાવાના ગુણુની કદર કરી સાવ સોનાનો અઢોડો પહેરાવનાર બક્ષીસ આપનાર આપણા પતોનાં પરમપુત્રીત ગુણુ-પરીક્ષક શ્રીદયારામભાઈ હતા. બજ વૈયાના ગુણુની કપરી પરીક્ષા વડોદરાના હરિભક્તિને ત્યાં થઈ હતી. બાવાજી ટેક સુધી પરીક્ષામાં પસાર થયા હતા. પણ ચાલ વહેલી અલભેલી પ્યારી નાંધ ” એ સોરઠ રાગમાં ગવાએલા અટપટા પદો, એ નાચ, તાન, ગાન ને માનની અપ્રપમ ગૂંથણીવાળા પદે બાવાજીનાં લક્ષ્માં લેઈ નાખ્યા, એમણાં હાંખાં ગગડાવી નાખ્યાં, એમણા હાવને હેઠા પાડી દીધા. બાવાજીના હાથ રહી ગયા, એમણા છઠ્ઠા છૂટી ગયા. એમણા હાથ બંધ પડી

ગમા, ખાતાજી પરીક્ષામાં નાપાસ થયા. ઊસ્તાદજી ભોંઠા પડી ગયા. ઝોભીલા બની ગયા. દયારામભાઈને પગે પડ્યા. પણ ગુણુ-પરીક્ષક શ્રીદયારામભાઈએ એ હતાશ થએલા, એ શરમીંદા પડેલા ઊસ્તાદજીને બેટી શાખાશી આપી ને ઈનામ આપ્યું. એ ઈનામ મોઢા મોઢાની વાતોનું નહોતું પણ સાવ સોનાના અછોડાનું હતું. ગુણીજનની કદર ગુણીજન હોય તેજ કરી શકે ! દયારામભાઈમાં ' Party spirit ' નહોતો પણ એક સાચા ગુણુને શોભે તેવો ' Sports-man-spirit ' હતો.

શ્રીરાધાકૃષ્ણની રસબસતી રસબેલડીના ગુણુગાન વગર એ ગુજરાતના ભજનીય ભક્તવર્યે કશુંએ ગાયું નહોતું. એમના ગોપી-હૃદયે એ વિના કશું ઊભર્યુંએ નહોતું. હંમેશાં રસસાગરને રસહિંચોળે દિવ્યતા હતા, દિવ્યી ભક્તિરસનાં ભાવભર્યાં રસ છાંટણું છાંટતા હતા, છાંટી અમંદ આનંદ આપતા આનંદરસની વરસતી ઝડીઓમાં વહેતા હતા, વદી પરમ પ્રેમ પયોધિ પાતળીઆમાં મનમાછલણને તરતું મૂકી રાધેશ્યામની રસબસતી રસબેલડીનાં સોદામણા સ્વરૂપનાં દર્શનની મિલનની તીવ્ર ઊત્કંઠા રાખતા હતા.

એ ગુજરાતની ગરવી ગોપીને શ્યામસુંદરના સ્વામીત્વનું અનુપમ ગુમાન હતું. એ ગુમાનમાં ને ગુમાનમાં એણે રાધેશ્યામનાં અખંડ ગુણુ ગાયા હતા. એ ગુણુનિધિ ગિરિવરધારીના ગુણુગાનની મસ્તીમાં ને મસ્તીમાં કોઈના ગુણુ ગાયા નહોતા. ગુણુ ગવડાવનારને છઠ્ઠેયોઃ ના પાડી દીધી હતી. એ ગુજરાતની રસકુંજના રસીલા રસરસીઆએ ટંદાવન-વિહારીના અખંડ ગુણુ ગાઈ ભાવભર્યા ભાવથી ભક્તિરસમાં મગ્ન બનો, નર્યા પ્રેમરસમાં પચેલા રહી, આનંદરસના કુવારા ઊડાવી, રસમંદિરને રસહિંચોળે દિવ્ય, રસરાસેશ્વર-રાસવિહારીના રસસ્વરૂપનાં અખંડ દર્શન કરી, અંતરે ઊભરતી અવિરત ઊર્મિઓથી, હૈયડે ઊમટતા અખંડ ઊમંગથી-હોંશભેર એ સોદામણા રસસ્વરૂપ સાથે ગોપીભાવે જીવનભર રમી 'ભીખ-જીવન' ગાળ્યું હતું.

શુદ્ધાદ્વૈત-સંપ્રદાય શ્રી દયારામભાઈનો હૃદય રાગવી હતો. શુદ્ધાદ્વૈત-સંપ્રદાય દયારામભાઈથી મગર છે એ શુદ્ધાદ્વૈત-સંપ્રદાયનો કોડીલો કોડીનૂર પુષ્ટિ સંપ્રદાયમાં કૂલ્યો, ફાલ્યો, ફેર્યો ને એ મહેકન્ટા કેવડાની પરાગ પ્રસરી સારાણે ગુજરાતમાં, દિંદમાં, વૈષ્ણવ-સમાજમાં, સાહિત્ય-જગતમાં.

દયારામભાઈ એટલે શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયના કૂટ તત્ત્વોને, ગૂઢ રહસ્યોને સાદી, સરળ ને સરસ ભાષામાં સચોટ ઊતારનાર ગુજરાતના-દિંદના રસસિદ્ધ કવિ-સમ્રાટ, દયારામભાઈ એટલે શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયનું અમૂલ્ય રત્ન, શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયનો અમૂલ્ય હીરો.

દયારામભાઈ એટલે પુષ્ટિમાર્ગના સ્પર્શમણિ. એ વેગવન્તા, એ યત્રવન્તા પારસમણિનો જોને જોને સ્પર્શ થયો છે તેનો આત્મા સાવ સોના જેવો થયોજ છે એ નિઃશંક છે. દયારામભાઈ એટલે પુષ્ટિ સંપ્રદાયનું મહામેધિર રત્ન. દયારામભાઈ એટલે શુદ્ધાદ્વૈત સંપ્રદાયની રસભરી કુંજેકુંજે રસરાસેશ્વર રાસવિહારી સાથે હોંશભેર અખંડ રગનાર, શ્રી ટંદાવનની વિલાસવતી કુંજેકુંજે અખંડ વિહાર કરનાર, શ્રી ટંદાવનવિહારીના રસબસતા રસસ્વરૂપમાં મગ્ન થનાર, શ્રી યમુનાજીના સોદામણા આરેથી મનોહર મુરલી છેડતા સ્વરૂપના મિલનમાં રચનાર. એ રસસ્વરૂપના દર્શન માટેનો, મિલન માટેનો, રમણ માટેનો એ ગરવી ગોપીનો દર્દીભર્યો તલસાટ પાપાણી હૈયાંઓને પીગળાવી નાખે તેવો છે, કંઠણુ કાગળવાળાઓને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડાવે તેવો છે.

દયારામભાઈ ટેકી હતા. એમણે ટેક શિરસાટાનો હતો. એ ટેકને છડેચોક છાતી ઢોકીને જનતાને બતાવ્યો હતો. એ પ્રાણુસમા ટેકની ખાતર એ ભજનીય ભક્તવર્થે ભલભલા વડોદરાના ગોપાળરાવ મહેરાળ જેવા કરોડાધિપતિઓની માગણીઓને હિસાબમાં ગણી નહોતી. ગણપતિજીના આરંઢ બિપાસક ગોપાળરાવ મહેરાળનું આવેલું તેડું પાછું મોકલનાર આપણા પતોતા પરમ શુનિત શ્રી દયારામભાઈ હતા. તેડવા આવનારને પાછો મોકલ્યો. ગણપતિજીના ગુણ ગાવાની સાફ ના પાડી ‘એક વર્ષો ગોપીજન વલ્લભ નરિં સ્વામી બીજો’ એ પદ લખીને મોકલી આપ્યું.

દયારામભાઈને શ્રી રાધાવરનો અખંડ આશરો હતો. એ નંદકુમારનો દદાશ્રય થયા પછી, એ કામણુગારા કાતુડાની ભાવભરી ભક્તિ કર્યા પછી, એ રાધેશ્યામની રસબસતી રસબેલડીના પરમ પુનિત પ્રેમે પચેલા રહ્યા પછી, એ નિશ્ચેના મહેલમાં વસતા વ્રજલાડીલાનાં દર્શન થયા પછી એ કદંબ છાંયેથી રસબસતી રસવાંસલડી છેડતા ત્રિભંગ લલિત રસસ્વરૂપનાં દર્શન થયા પછી એ રાસવિહારીનું રસબસતું રસસ્વરૂપ હૃદયમાં અખંડ રમ્યા કરે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય! પછી તેને શી વાતની કમી રહે! પછી તે પ્રાણુસમા ટેકની ખાતર મરી શીટ તો તેમાં શી નવાઈ!

ગુજરાતની શેરીએ શેરીએ, ગુજરાતીઓના આંગણે આંગણે રસની છોળો બીછાળનાર, ગુજરાતણોના વદને વદને રમનાર, ગુજરાતની રસકુંજના રસિક રસચંદ્ર શ્રી દયારામભાઈ પ્રાણુસમા ટેકની ખાતર એમણે ને ચટ ફલી દેતા, એક મગની બે કાડ કરી આપતા, રોકડું મલબારી પરખાવતા એમણે ટેક જવલંત છે, અનુકરણીય છે, આદરણીય છે. એમણે શિરસાટાનો ટેક જ્યાંસુધી જવલંત છે ત્યાંસુધી એ રસીઓ રસરાજવી માનનીય છે, પૂજનીય છે, ભજનીય છે.

એ નર્મદાનીરના ઢાડીલા બંગ્લીવરને પૈસાની જરાપણ લાલસા નહોતી એમને બે પૈસાની પડી હોત તો સારી પેઢે રળી શક્યા હોત. પણ એ નાશવંત પદાર્થને શું કરે! એમને તો પડ્યો હતો રસપ્રત્યુર-રસરાસેશ્વર-રસસ્વરૂપમાં-તેમના દર્શનમાં તેમના મિલનમાં જ્યાં એમને રસસ્વરૂપમાં ખરેખરો રસ પડ્યો હોય ત્યાં આ દુનીઆના-આ જગતના-નીરસ-રસાભાસ પદાર્થોનો તો શો હિસાબ!!!

દયારામભાઈ જ્ઞાતી હતા. એમણે એમના અગાધ જ્ઞાનનું જરાપણ અભિમાન નહોતું. બિલકું એ વિશાળ જ્ઞાનના અખૂટ ભંડારને લીધે એમને દીનતા વરી હતી. એ દીનતાને એમણે હોંશબેર અપનાવી હતી. એ દીનમણિ દીનતાના અખંડ ભક્ત બન્યા હતા. એમણે એમના હૃદયને વધારે દયાર્દ્ર બનાવ્યું હતું.

દયારામભાઈ રસસિદ્ધ કવિ હતા. ભજનીય ભક્તવર્થ હતા, દીનમણિ દીનતાના અખંડ ભક્ત હતા, પરમ પુનિત પ્રેમે પચેલી મરવી ગોપી હતા. દયારામભાઈને રસિકતા વરી હતી. એ રસિક રસરસીઆએ એ મનોહર રસિકતાને જનતાને જોળે ધરી હતી, એ ભાવભરી રસિકતાનું જનતાને સચોટ જ્ઞાન કરાવ્યું હતું રસરસીઆં નરનારીઓ એ ગુજરાતની રસકુંજના રસરસીઆની રસભરી રસિકતા પર વારી જતાં હતાં, વારી જાય છે ને વારી જશે.

દયારામભાઈ એમના સમયમાં એક અળેડ કવિ કરતાં ભજનીય ભકતવર્ચ તરિકે વધારે પૂજતા હતા જ્યાં ત્યાં એમને અનુપમ માન મળતું હતું. છતાં એમને તલભાર પશુ, રતિપૂર-પશુ અભિમાન નહોતું. દરેક સભામાં, દરેક જલસામાં એમનું સ્થાન અળેડ હતું. એમના વગરની સભા, એમના વગરનો જલસો ભાગ્યેજ થાય! એમના વગરની સભા, એમના વગરનો જલસો એટલે શરદ્ પુષ્પિમાના રસચંદ્ર વગરની રાત્રિ! હજારોનાં શિર એમના ચરણમાં ઢગતાં હતાં. એમનો પરમ પુનિત આત્મા દરેકે દરેક ભાવુક આત્માને, એકેએક રસિક આત્માને આકર્ષતો હતો. એ ભાવુક આત્મા, એ રસિક આત્મા એમના દ્યાર્દ્ર હૃદય તરફ, એમના ભાવભર્યા આત્મા તરફ સદસા ઢળી પડતો હતો. ઢળી પડી એકીટશે નિદાળી વંદન કરતો હતો. એ ભાવભર્યા વંદનમાં ભાવુક આત્માની ભાવુકતા, રસિક-આત્માની રસિકતા ક્યમે કરી જરાએ છૂપી રહી શકતી નહોતી. હજુએ હજારો ભાવુકોનાં, પૂજકોનાં, પ્રશંસકોનાં, રસિકોનાં મસ્તકો ભાવભર્યા ભાવથી, જ્ઞાનભર્યા વદાવથી, અંતરે ઊભરતી ઊર્મિઓથી, હૃદયે ઊભરતી ઊત્કટથી હોંશભેર એ રસીલા-રસમેધના ચરણમાં સહસા ઢળે છે.

હજારો ભાવુકોએ પારસમણિના સોદામણા સમાગમથી વૈષ્ણવો થયા હતા. એમણી શિષ્યમંડળીમાં ઘણા શિષ્યો હતા. પદ્મ શિષ્ય-રણછોડભાઈ હતા રણછોડભાઈ પર શ્રી દયારામભાઈની અસીમ કૃપા હતી. હંમેશાં અમીરસ ઝરંતી આંખલડીએ નિદાળી એ ભજનીય ભકતવર્ચ એમણા લાડીલા રણછોડભાઈ પર અખંડ કૃપા વરસાવતા હતા. નિત્ય લીલામાં જવાની તૈયારિ વખતે રણછોડભાઈએ જ્યારે એ ભજનીય ભકતવર્ચની ‘પાદુકાનું’ પૂજન કરવા માટે આપવા દીનવદને માગણી કરી ત્યારે પોતે આજ્ઞા કરી કે “પરમ ભગવદ્દીય-જાણીને તમે મારી સેવા કરી તેથી કાંઈ હું ગુર ન જ કહેવાઈ. હું તો શ્રીમદ્દલભાચાર્યજીના દાસનો દાસ છું ને હંમેશા તેજ રહેવા માગું છું.” આ પ્રમાણે એઓ શ્રીએ મધુરી વાણીમાં શિષ્યામણુ આપી ને શ્રી મદ્દલભાચાર્યજી પ્રત્યેનું, તેમના-દાસ પ્રત્યેનું પોતાનું દાસ પાતું છડે ચોક બતાવ્યું, પાદુકા ન આપી તે ન જ આપી. એ ભજનીય ભકતવર્ચ એમણા લાડીલા શિષ્યને દક્ષતે મુખડે. હૃદયની ઉલટથી. અંતરે ઊભરતી ઊર્મિઓથી, હોંશભેર આશીર્વાદ આપ્યો, જે આજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે વર્તવા કહ્યું. એ લાડીલા શિષ્યે જીવનભર એ ભજનીય ભકતવર્ચની આજ્ઞાઓને જરા પણ ઉઘાપી નહિ.

દયારામભાઈનું હૃદય ભક્તિરસથી સોદાતું હતું, પરમ પુનિત પ્રેમરસથી મલકાતું હતું, આનંદ રસની વરસતી ઝડીઓથી રેલાતું હતું. એમનું હૃદય ગોપી-હૃદય બની ગયું હતું. એ ગોપી-હૃદયનો ગુંજતો મંજુલ રવ, એ ગુજરાતની ગુણિયલ ગુજરાતણનો, એ ગુજરાતની કાડીલી કાયલનો ટહુકતો ટહુકાર હજારોના હૃદયમાં ટહુકી રહ્યો હતો. એ ગુંજતા મંજુલ રવનું, એ ટહુકતા ટહુકારનું આકર્ષણ અનુપમ હતું.

ભાવભર્યા ભાવથી ભક્તિરસમાં ભીંજી, પરમ પુનિત પ્રેમરસમાં અખંડ મમે બની, અમંદ આનંદ આપતા આનંદરસની વરસતી ઝડીઓમાં વહી, પરમ પુનિત પ્રેમપયોધિ પાનળી-આમાં મનમાછલડાને તરવું મૂકી, “ગોપી - ભાવે” “ભીષ્મ - જીતન” જીવી એ રસીલા રસમેધે હજારોને જીવન જીવી જાણતાં શિષ્યવી એમનાં જીવનને અનેરો ઓપ આપી ઉજમાવ્યાં હતાં.

દયારામભાઈએ એમણું ધડપણ જો ડભોઈમાં ન ગાળ્યું હોત તો ? તો એ વંદાલભરી વૈષ્ણવતાની રહીસહી નિશાની જરાએ દેખ્યામાં ન આવત, એ ભાવભર્યા ભક્તિરસની દહેરાતી દહેરાતો અનુભવ ન થાત, એ પરમ પુનિત પ્રેમરસના નર્વા ધુંટડા પી ન શકાત, એ શુદ્ધ પ્રેમરસની નરી પ્રેમભરી મસ્તી જરાએ દીરી દીસત નહિ, એ અખંડ આનંદ આપતા આનંદરસની ઝડીઓ કદિયે વરસત નહિ ! ! !

દયારામભાઈએ ધડપણમાં દર્ભાવતીમાં વાંસો કરી હજારોને ભક્તિમય જીવન જીવતો સાચો બોધ આપ્યો હતો. એ અમુલા બોધને ગ્રહણ કરી ભાવુક આત્માઓ ભક્તિભર્યું જીવન જીવી કૃતાર્થ થયા હતા. દયારામભાઈ આમ જીવતાના હૃદયરાજવી બન્યા હતા. આમજનતા હંમેશાં એમના તરફ આકર્ષાતી હતી એ ગુજરાતના કેડીલા બંસીધરે આમજનતાની નાડ પારખી, જનસમુદાયની રૂબ સમજી, ગુણિયત્ત ગુજરાતજોનું હૃદય જોળખી, માનવ-સમુદાયને રૂચે તેવાં, આમજનતાના કંઠમાં વસે તેવાં, રસરસિય-ગુજરાતજોના હૃદયમાં અખંડ રહે તેવાં ધોળ-પદો-ગરખીઓ રચી, રચનામાં અનુપમ સ્વગવટ કરી રસરસીઆં નરનારીઓનાં હૃદયને થનગન થનગન નચાવ્યાં હતાં, ડોલ વ્યાં હતાં, બહેલવ્યાં હતાં

પરમ પુનિત પ્રેમરસના નર્વા ધુંટડા પાનાર, ભાવભર્યા ભાવથી ભક્તિરસમાં અખંડ જીવજોલા રહેનાર, આનંદરસની અવિરત વરસતી ઝડીઓમાં સદા વહેનાર, રસમંદિરના રસદિયોળે હંમેશાં દિગ્ગનાર, આર્તનાદનાં, વિનવણીનાં અનિ કરણ પદો ગાઇ ભાવભર્યા ભાવથી રસખસતા રસસ્વરૂપનાં સોદામણાં દર્શન કરનાર, 'ગોપી-આવે' 'ભીષ્મ-જીવન' જીવનાર, ગંધી ગરખીઓના અંતૂટ મંજુસરવથી રસરસિયેણુ ગુજરાતજોને થનગન થાગન નચાવનાર, દીનઆવે દયાર્દ્ર રહેનાર, સાહિત્યકાશના રસીલા રસચંદ્ર, સાહિત્યવાદિકાના રસિક રસમાળી 'શ્રી દયારામભાઈએ' સંવત ૧૯૦૬ ની મહા વદી પાંચમને દિવસે રથૂલ-દેહને ડભોઈમાં છોડ્યો હતો. પરમપુનિત ભાવુક આત્મા ભાવભર્યા ભાવથી, અંતરે ઊમરતી ઊર્મિજોથી, હૃદયે ઊમરતા અવિરત પ્રેમથી, હાંશભેર રાધેશ્યામની રસખસતી રસખેત્રડીનાં દર્શન કરવા, એ સોદામણા રસસ્વરૂપ ॥ ગોપી-આવે અખંડ સેવા કરવા આદ્યો ગયો હતો.

તે વખતનું ડભોઈ એટલે ભગનીય ભક્તવર્યવિહોણું ડભોઈ, ગુજરાતની ગરવી ગોપી વિનાનું ડભોઈ, ભક્તિ, પ્રેમ ને આનંદરસની વરસતી ઝડીઓ વગરનું ડભોઈ, માથાના શિરતાજ-વિહોણું ડભોઈ, શરીરના પ્રણુ વગરનું ડભોઈ. તે વખતે હજારોના આત્મા રડી રહ્યા હશે ! તે વખતે હજારોની આખમાંથી બોર બોર જેવડાં આંસુ સરી પડતાં હશે ! આંસુની એકધારી ધારાઓ વહી રહી હશે ! હજારોએ કંઠપાંત ક્યાં હશે ! હજારો ટળવળ્યા હશે ! પણ તે શા કામનું ! હવે તે ક્યાં !

દયારામભાઈ એટલે સંસારના સારા નરમા પ્રવાહોના પેખનાર, સામજીક રૂઢિયોના જાણકાર, મીક્ષનસાર મુસાફર, પરમપુનિત પ્રેમ પેખનાર, ગોપી-આવે ભાવભર્યું-ભક્તિભર્યું-ભાવનામય-ભીષ્મ-જીવન' જીવનાર, દીનગણિ દીનતાએ આર્દ્ર બનનાર, ગોકુલના કામજીગારા કાનુડાની, યમુનાતટના બંસીધરતી, કદંબજયેથી ગુંજતી મુરલી છોડતા ત્રિભંગ લલિત કાટિ મન્મથ રસરાસેશ્વર રાસવિદાગીની રસખરસતી રસવાંસત્રડીનો મંજુસરવ સુખાવનાર, ભાવભર્યા ભાવથી-ભક્તિરસની દહેરામાં અખંડ જીવજોલા રહેનાર, આનંદરસની ઝડીઓ વરસાવનાર, માધુર્યરસનું પાન કરાવનાર, ગુજર સાહિત્ય-વાદિકાના રસિક રસમાળી.

દયારામભાઈ એટલે રાસધેલડી-રસધેલડી-ગરબે ધૂમતી ગુણિયલ ગુજરાતણોને ગરવી ગરબીઓનું દાન કરનાર, યુવનોને આત્મીય ધ્યેય બતાવનાર, પોતાનું સચોટ મંતવ્ય છડે ચોક રજી કરનાર, સાહિત્યકારોને ઊત્તમમાં ઊત્તમ સાહિત્યનો અખૂટ વારસો આપનાર, અરે!, દરેક ચિતા પારવારે પીડાએલા આત્માને આત્મોત્તિનો સરળ, સાદો ને સચોટ રસ્તો બતાવનાર, નિષ્કામિક ધ્યેયની સાચ સાચી સમજણ પાડનાર, લોક-જીવનને જીતનાર, લોક-દર્દને અચૂક પારખનાર, લોક-હૃદયને વલોવી નાખનાર, એમનાં કલેજાને કારી નાખનાર, એમનાં અંતરને બહેલાવનાર, રસરસિયેણુ ગુજરાતણોને થનગન થનગન નચાવનાર-ગુજરાતના કોડીલા બંસીધર.

દયારામભાઈ એટલે નર્મદાતીરની ગરવી ગોપી. ગુજરાતની ગુણિયલ ગુજરાતણુ. રસરસિયેણુ ગુજરાતણોનું કોડીલું સંગીત. એ સંગીતનો આલાપ અંતરો છે, એનાં ટહુકા મધુર છે, એનાં સૂર મીઠા છે, એની હલક દર્દભરી છે, એની રમઝટ મનોરંજન છે, એની જમાવટ અખંડ છે. એ સંગીતના તારનો ઝણઝણાટ હજારોના અંતરને બહેલાવે છે, હજારોના હૃદયને થનગન થનગન નચાવે છે, હજારોના મસ્તકને ડોલાવે છે, હજારોના કાળજડાને કારે છે.

દયારામભાઈ રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના હૃદયે ગુંજ્યા છે, રાસધેલડી સુંદરીઓના કંઠે હળ્યા છે, ગરબાધેલી વનિતાઓના વદને વસ્યા છે, ગરબે ધૂમતી ગુણિયલ ગરીઓના મધુર મુખડે ટહુકી રહ્યા છે. દયારામભાઈ એટલે રાસધેલડી ગુજરાતણોના હૃદયરંજવી.

દયારામભાઈ એટલે માનવહૃદયના એકેએક દાવસાવનું અચૂક આલોચન કરનાર, અવલોકન કરી તેને તેજ સ્વરૂપમાં મૂકનાર, મૂકી તેમાં મગ્ન બનાવનાર, તંબુરાના તારના ઝણઝણાટથી, ટાકિલશા ટહુકતા મંજુલરવથી લોક-હૃદયને જીતી લેનાર ગુજરાતના અજોડ, અદર્શ સાચા ને સર્વોત્તમ સંગીતકાર.

દયારામભાઈ એટલે ગુજરાતની કુંજે કુંજે ગુંજતા, ગુજરાતની શરીએ શરીએ ટહુકતા, ગુજરાતીઓના સોહામણા આંગણે આંગણે સોહતા, ગુજરાતીઓના હૃદયે હૃદયે વસતા, ગુણિયલ ગુજરાતણોના પરિભ્રમે પમરતા વદને વદને રમતા, ગરવી ગરીઓના હૃદયે હૃદયે અખંડ ગુંજતા, ગુર્જર-રમણીઓના હૃયડે હૃયડે મિરાજતા નર્મદાતીરના કોડીલા બંસીધર.

દયારામભાઈ એટલે ગુજરાતની રસકુંજનો રસાંબો રસરસીઓ. એ રસિક રસરસીઓએ શ્યામસુંદરની મનોહર-મુરલીના ગુંજનમાં અખંડ મગ્ન બની, એ રસમસતી રમવાંસલડીના રસબર્યા ગુંજનને સચોટ ઝીલી જે રસની રેલમછેલ રેલવી છે, ગુજરાતની શરીએ શરીએ, ગુજરાતીઓના આંગણે આંગણે જે અજગ ધૂમ મચાવી છે-તે ખરેખર!, હૃદય-સ્પર્શી છે, મનોહર છે, હૃદયને સોંસરં વીંધી નાખે તેવી છે, હૃદયનાતારને એકતાન કરી એકજ સૂરમાં વગાડી, રસમસ્ત આત્માને હળવે હળવે નચાવે તેવી છે. એ રસભરી મુરલીનું રસગુંજન ગુજરાતની શરીએ શરીએ ગુંજ રહ્યું હતું, રસીલી ગુજરાતણોનાં વદને વદને વસી રહ્યું હતું, ગરવી ગરીઓના કંઠે હળી રહ્યું હતું, રાસધેલડી સુંદરીઓના રસિકહૃદયે ટહુકી રહ્યું હતું.

દયારામભાઈ એટલે રાધેશ્યામની રસમસતી રસમેલડીને રસમંદિરને રસદિઓળે દિવ્યનાર, એ મનોહર-રસમેલડીના અથાગ વિરહથી થતા અડીક દર્દમાં હંમેશાં ખૂરનાર, એ સોહામણી રસમેલડીના અખંડ દર્શન માટે રાત-દિવસ તલસી ગોપી-ભાવે બીજમ-જીવન જીવનાર,

એ તલસાટના નાદમાં સ્વાગસુંદર ગિરિવરધારીને મીઠાં મીઠાં મહેણાં મારનાર, એ મહેણાંનાં મધુરાં મહેરામણમાં મસ્ત બનનાર ગુજરાતી રસકુંજના રસીલા રસ સીમા.

દયારામભાઈ સદાએ આનંદરસમાં મગ્ન રહેતા, રાધાકૃષ્ણની રસબસતી રસબેઠડીનાં સારી રીતે ગુણ ગાઇ માધુર્ય રસની અખંડ ઝડીઓ વરસાવતા. રાસવિહારના સોહામણા સ્વરૂપ વિના એમણા ગોપી-હૃદયે કોઇ અખંડ વસી રમ્યું નથી. રાધેશ્યામની રસીલી રસબેઠડીનાં ગુણગાન વગર એમણે કશુંએ ગાયું નથી. એ વગર એમણા ગોપી-હૃદયે કશું ઊભર્યુંએ નથી.

દયારામભાઈ સદાએ રસસાગરને રસહિંચોળે હિંચતા. રસમંદિરમાં ખિરાજતા. એક સાચા રસજ્ઞ તરીકે રસરારંધર-રાસવિહારીના સોહામણા સ્વરૂપના દર્શનની, વૃંદાવન વિહારીના મિલનની, કદંબ છયેથી મુરલી છેડતા ત્રિભંગલલિત રસસ્વરૂપ સાથેના રમણની અંતિમ-અભિલાષા સેવતા. એ જ અભિલાષાના સેવનના પૂરમાં, પૂરે વહેતા ઊમંગમાં, હિમંગે ઊભરાતા પ્રેમમાં, પ્રેમે ઊભરતા ભક્તિરસમાં, ભક્તિરસે ઊછળતા આનંદરસમાં ફક્ત જોઈ શકાશે એમના રસમગ્ન આત્માને રસકુંજથી ગરબીઓમાં.

દયારામભાઈના રસબસતા સાહિત્યનું ઝોળખાણ કરાવવું એ સૂર્યના અખંડ પ્રકાશને બતાવવા જેવું છે. જેમ સૂર્યનાં કિરણો અખંડ અંધારમાં ઢાક્યા રહેતા નથી ને પોતાનો પ્રકાશ જગતને આપે જાય છે તેમ એ ગુજરાતના જગતિર્ધાનું રસજ્યુત સાહિત્ય દરેક આત્માને દરેક વખતે કાંઈને કાંઈ આપે જાય છે, સચોટ હાથલાઓ આપી તેની એકેએક શાંકાઓ દૂર કરે છે, આત્માને શુદ્ધ સુવર્ણ જેવો બનાવે છે, સાવ સોના જેવો બનાવી લાવભર્યું ભક્તિભર્યું જીવન જીવતાં શિખવો જીવનને ઊજમાળે છે. એમના દર્દમયાં સાહિત્યની ઊંડી છાપ, એમણા લાવભર્યા ભક્તિપૂર્ણ સંદાળ હૃદયની સાવ સચી સાખ હંમેશાં કરી જતી રહેવાની નથી, કોઇ કાળે ભૂંસાઇ જવાની નથી, ભલે એના પર આંધી ફરી વળે ! પણ જેમજેમ વખત જતો જશે તેમતેમ સૂર્યના કિરણોની પેઠે અખંડ અંધારને ભેડી વધારે ને વધારે પ્રકાશ આપતાં જશે એ પ્રકાશથી આત્મા સાવ સોના જેવો થઇ જશે, એના અજ્ઞાનનાં પડળો એક પછી એક ફડોફડ ઊઘડી જશે, એની આંધી આપોઆપ જતી રહેશે, એ શુદ્ધ અતેજા આત્મા રસમંદિરને રસહિંચોળે હિંચશે.

એ ગુજરાતના કોડીલા અંસીધરે જેટલું માત્ર હૃદયને ઝોળખ્યું છે તેનાથીએ વધારે એ ગુજરાતના રસીલા રસરસીઆએ સ્ત્રી-હૃદયને પેછાવ્યું છે, એ લાવભરી પિછાનને કથનમાં ઊતારી છે. એ મનોહર ઝોળખાણને જનતાને ખેંચે મૂકી છે. એ રસમય પિછાનમાં મગ્ન બની ગરવી ગુજરાતણા એમણા પર વારી જાય છે. એ ગુજગતી-એ ગુર્જર સાહિત્યની રસબસતી રસકુંજના રસરસીઆનાં આવારણાં લે છે.

દયારામભાઈની કવિતા એટલે લોકદર્દની કવિતા, લોકહૃદયની કવિતા, સ્ત્રી-હૃદયની કવિતા એમણાં અદીઠ દર્દની કવિતા, એ અદીઠ દર્દથી થતા હાવભાવની કવિતા, એ હાવભાવથી થતા અથાગ વિરહની કવિતા, એ વિરહથી થતા અકથ્ય દુઃખની કવિતા. એમણી વાણીમાં વિરહ ને તાપકલેશના તણુખા ઝરે છે એમણી કવિતાએ હજારોને માનવતાના પાઠો પઢાવ્યા છે, હજારોને માનવતાને પથે પ્રયાણ કરાવ્યું છે, હજારોને જીવન જીતી જાણતાં શિખવ્યું છે, હજારોના જીવનને ઊજમાળ્યાં છે.

દયારામભાઈએ વહેવા દીધું સાહિત્યને સાદી, સરળ, સચોટ ને રસભરી વાણીમાં, સામાજિક, ઐતિહાસિક, રૂઢિબદ્ધ આખ્યાનોમાં, કર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિ સ્થાનોમાં, પ્રેમ-ભક્તિ દીનમયી વાણીમાં, માધુર્ય સ્વરતી રસકુંજશી ગરબીઓમાં. સાહિત્યનું સુંદર સર્જન એજ સાહિત્યકારનું સાક્ષરત્વ. સાહિત્ય વગરનું સંગીત લુપ્ત લાગે છે, સંગીત વગરનું સાહિત્ય સૂનું દીસે છે. સાહિત્ય સંગીતનું એકીકરણ એટલે ત્યાંથી આનંદરસની ઝડીઓનું વરસવું.

દયારામભાઈને ભાષાશુદ્ધિ માટે ઘણું મન હતું. એમણું ગુજરાતી-સાહિત્ય એટલે ગુજરાતી ભાષાનો સર્વોત્તમ નમૂનો. એમણું ભાષાજ્ઞાન વિશાળ હતું. એમણે એકંદરે અગીઆર ભાષામાં સાહિત્યનું રસભર્યું સર્જન કર્યું હતું. “ ગિરિધર મુંજ્યો પ્રાણુ, તુંહી સાંવલડાં પ્યારા ” એ લીટીથી શરૂ થતો અગીઆર ભાષાનો છપ્પો એમણા અગાધ જ્ઞાનની સાવ સાચી સાખ પૂરે છે.

“ અગીઆર ભાષાનો છપ્પો ”

“ ગિરિધર મુંજ્યો પ્રાણુ તુંહી સાંવલડાં પ્યારા;

માદર પિદર બિરાદર દુશ્મન ખલક મિસારા;

માટા મચિ વિનિપૂ સ્વામી ઇકડારા;

જાણી જીવકી પીર મનોરથ પૂર્યા માહારા;

હરિ નકો કુણાયા પ્રેમ વહે ત્વમેવ સ્વામી નિરંતર;

નંદ મહેરકે પુતવા દયા પ્રભુ થાકી દાસી કાંઇ ડર. (રસિકરંજન)

એમણો અક્ષર-દેહ અખૂટ છે, એમણો અક્ષર-દેહ એ એમણા ક્ષર દેહનો અરિસો છે. એમણું સાહિત્ય દરેક ભાષામાં, એકેએક રાગમાં ને દરેક તાલમાં માલમ પડે છે. છતાં વધારે ખુબી તો એ છે કે એમણું રસબસતું-દર્દીભર્યું સાહિત્ય દરેક ભાષામાં હોવા છતાં એક ભાષાના કથનમાં બીજી ભાષાનો શંભુમેળો થએલો જોવામાં આવતો નથી. એમણું ગુજરાતી ને હિંદી સાહિત્ય વિશાળ છે. ફારસી ભાષામાં તરેહ તરેહના રેખના, પીસતા ને ગજલો છે. દક્ષિણી સાહિત્યમાં પદો, અમંગો ને ભાવણીઓ છે. પંજાબી, મારવાડી, મેવાડી વગેરે ભાષાઓમાં પદો, હુમરીઓ, ગજલો, ફરખા વગેરે છે. આ વગર બીજું સાહિત્ય તો જુદું ! આ તો એમણા અચાગ-સાહિત્યમાંનું કાંઈક ! પણ એટલું તો હું ખેંચડક કહી શકીશ કે એમણું દરેક ભાષાઓનું કથન હૃદય-સ્પર્શી છે, ભાવભર્યું છે, હૃદયના તારને ઝણઝણાવી નાખે તેવું છે, અંતરે ઊંભરતી ઊર્મિઓને બહેલાવે તેવું છે, આત્માને ઊંડાણે ગુંજી રહે તેવું છે, હૈયે ઊમટતી આશાઓને સંતોષે તેવું છે, રસિકોના મરતકને હળવે હળવે ડેલાવે તેવું છે.

“ એન એત મન ચપગ થમને કૃષ્ણ કૃપાનિધિ ભજની ” એ લીટીથી શરૂ થતી એતમણી જનતાને એક અજોડ ચાખખાશપ છે. જે વાંચે તેના દીક્ષમાં સચોટ ઠસ્યા વગર રહેજ નહિ. તેના હૃદયમાં તેમાં આલેખેલી શિખામણો, તેમાં વર્ણવેલી દર્દીબરી કહાણી રમી રહ્યા વગર રહેજ નહિ. દરેક પ્રકારની શિખામણો આપતાં પોતે કવે છે.

“તે માટે મહાર્ : છું કરીને ગ.વિંદના ગુણ ગાની રે;
આ માયા મમતા મૂકીને તું તહાર ચેતી જાની રે.

x

x

x

x

માટે કોટિ કલ્પના કાહાડી ગાની શ્રી ગાવિંદરે;
એ દાસ દયાના પ્રભુ ભજતાં થાશે અખિલાનંદરે.”

એ રસિક શિરોમણિનાં નીનિ ભક્તિ ને શિક્ષાઓનાં પદો ધણાં છે એકેએક પદમાં દાખલા દલીલો આપવાની એઓશ્રીની શક્તિ અસાધારણ છે. ઊંચે રસ્તે જતી જનતાને સીધે રસ્તે દોરે છે. એમનાં જીવનને ઉજમાળે છે.

‘મોટાનું વચન સુખ ધામ, કૃતિ રીતે કરીએ;
મોટા કરે ચાહાય તે કામ, આપણુ તો મરીએ.”

આ પદમાં એઓશ્રીએ સચોટ દાખલા ને હૃદયમાં ઠસી જાય તેવી દલીલો આપી જનતાને ખેડુદુ કાર્ય ન કરના ઉપદેશ આપ્યો છે. મોટાંઓએ કરેલાં કાર્યો જતાવ્યાં છે. તેમાંનું એકાદ કાર્ય તું કરીશ, પણ તારાથી ખીમ્ન કમો નહિ મધ શકે. માટે હું તને લાખ વાતની એકજ વાત કહું છું.

“માટે પ્રમાણ પાંચે ચાલતું, ને ભજવા શ્રી ગિરિવર વારીરે;
મોટાની ગતિ મોટા જાણે, દયા દીનતા સારી.
કૃતિ રીતે કરીએ.”

ગુજરાતી કવિઓમાં સ્ત્રીહૃદયને સચોટ પિંછાન્યું હોય એમની અકથિત વેદનાને અણી હોય, એમના હાવમાવનું આમેદ્દા મનન કરી કવનમાં સાંગોપાંગ બનાવ્યું હોય તો તે શ્રીદયારામભાઈનેજ આભારી છે દયારામભાઈ એટલે સ્ત્રીહૃદયના જાણનાર. ગુર્જર સાહિત્યની રસકુંજની રસભરી ગરખી એ સાચ સાચી સાખ પૂરે છે રક્ષમણિદરણ્યમાં પણ આ વસ્તુ જોઈ શકાશે.

“એ તો નાથ સંભારે, ને નિઃશ્વાસ મૂકે;
રાત દિવસ કાહાટે રોધનેરે.

x

x

x

અત્ર નાં ભાવે ને નિંદ્રા નાં આવે;
કહેવાય નહિં દુખ કોઈનેરે.”

(રક્ષમણિદરણ્ય)

કટાક્ષ ફેંકવામાં દયારામભાઈ કાષ્ઠાથી ગાંજ્યા જાય એમ નથી. શિશુપાલને માટે જે કટાક્ષ ફેંકવામાં આવ્યા છે તેમાં એમણે હદ હરી નાખી છે.

“એ તો આવ્યો છે ફોડે, પણ જશે માથે બોડે;
ધિકાર ફટ એના ભાગ્યમાં રે.”

(રક્ષમણિહરણ)

એકે એક વિદ્યામાં પારંગત થયા હોઈએ, દરેક પ્રકારની કલાઓ જાણતા હોઈએ, જનતા આપણને માન આપતી હોય, જનતા આપણને જોવા બિહારતી હોય, જનતાને બોધ આપતા હોઈએ,—આ બધું હોય—પણ પ્રભુને ન ઓળખતા હોઈએ, પ્રભુને ન ભજીએ તો આ બધું એકડા વિનાના મોડા જેવું જાણવું.

“સોમણ તલથી શું સચું; રહ્યું અંધારું ઘોર,
રહ્યું અંધારું ઘોર, ચતુર્દશ વિદ્યા ભણીઓ.
જ્ઞાનકળા રતિકળા, શૂર પણ તું અગ્રણીઓ;
કરન પ્રબોધ વિચાર સકળ, ગુણસાગર ચાતુર.
સમસ્ત કવિ અમર દયા, સૌ જોવા આતુર;
પણ આતુર થઈ ફલ સર્વ તું, જો ભજ્યા ન તંદકિશોર.”

સોમણ તલથી..... (૧૩)

શું જાણે વ્યાકરણી, એ વસ્તુને, શું જાણે વ્યાકરણી. (૧૬)

મુખ પર્યંત ભયું ધૃત તદપિ, સ્વાદનાં જાણે એ ખરણી,
એ વસ્તુને ... (૧)

સુંદર રીતે શાક વઘાયું તોડે, ભોગ નાં પામે ભરણી,
એ વસ્તુને..... (૨)

અંતર માંહે વસ્યો અગ્નિ, પણ આનંદ પામે ન અરણી,
એ વસ્તુને ... (૩)

નિજ નાલીમાં કસ્તુરી તેથી, હર્ષ નાં પામે હરણી,
એ વસ્તુને..... (૪)

દયો કહે ધન ડાચું ઘણું જથમ ધનવંત કહાવે ન ધરણી,
એ વસ્તુને..... (૫)

જેઓ ફાંકો રાખતા હોય કે અમાન જેવા કોઈ વિદ્વાન નથી, અમારા જેવા કોઈ પૂજતા નથી, અમે જેટલું જાણીએ છીએ તેટલું બીજા જાણતા નથી, અમેજ દરેક વિદ્યામાં, દરેક કલામાં પારંગત છીએ, જગતમાં રહેલી એકેએક વસ્તુઓના અમેજ જાણકાર છીએ—તેઓએ આ પદ ખાસ મનન કરવા જેવું છે.

રાગ સરંગ : — હોરી : —

“ મુજને અડશે મા, આઘા રહો અલબેલા છેત્ર અડશે મા. (ટેક)
 અંક ભર્યાના સમ ખાઓ તો, અધરતણો રસ પાઉં, લાલ;
 પણ નંદકુંવર કાળા છો, અડતાં હું કાળી થઈ જાઉં, માટે અડશે મા...(૧)
 તું મુજ અડતાં શ્યામ થાશ, ત્યારે હું ક્યમ નહિં થાઉં ગારો;
 ફરી મળતાં રંગ અદલાખદલી, મુજ મોરો તુજ તોરો;
 વામા વદશે મા, મળ્યા વિના નહિં ચાલે—વામા વદશે મા...(૨)
 કાળી થયાનું કષ્ટ નથી, પણ લગન લોકમાં ઠરશે લાલ;
 આ લઘુવયમાં લાંછન લાગ્યાથી, બીજો વર ક્યમ વરશે. માટે અડશે મા...(૩)
 બીજા વરનું કામ શું છે, હું વર વહુ તું ધન્યા;
 જેનું લાંછન તેને વરીએ, એમાં શો અન્યા. વામા વદશે મા...(૪)
 સુણી એમ હરિવદની હસી ભેટ્યાં, પ્રતિઉત્તર નાં દીધો.
 હોળીની હાંસી મીસે, દયા પ્રિતમ બેઉ આનંદ લીધો. માટે અડશે મા...(૫)

આ સારંગની હોળીમાં એ ગુજરાતની રસીલી રસકુંજના રસિક રસરસીઆએ આડો આંક વાળી દીધો છે. શ્રીશ્યામસુંદર ને શ્રીરાધિકાજીના પાત્રમાં પોતાના ગોપીહૃદયનો ભાવભર્યો ભાવ પ્રકટ કર્યો છે. સંવાદમાં હાસ્યરસની ઝગક દેખા દે છે.

જીવ ગફલતમાં પડી ગયો છે. પ્રભુનું નામ રમણ બૂતી ગયો છે. પ્રભુના સાથેનો સંબંધ વિચારી ગયો છે. એ જીવને સરળ રસ્તો બતાવે છે.

“ એાર ખાતમેં દીલ નહિં દેના, નિશદિન સતસંગતમેં રહેના;
 જો કછુ આય પડે સો સહેના, દયા નામ રટ કર ચિત્ત ચિંતન-મદન મોહન ફાંકડા.”

ગફલત ટોટા બડા બહાવરે કયોં ગફલતમેં પડા બલા.

એ ભજનીય ભક્તવર્ય આથી વધારે શું શિક્ષા આપે. આથી વધારે સરળ રસ્તો કિયો બતાવે. એમાં ધણું બતાવ્યું છે. ટુંકાણુમાં પતાવી દેણું છે. ગાગરમાં સાગરને ભર્યો છે. જગતની કામ પણ વસ્તુમાં મનને પરોવવું નહિં. હમેશાં સંતસમાગમ કરવો. શ્રીમદ્દાપ્રભુજીની આજ્ઞા પ્રમાણે જે જે દુઃખો (લૌકિક તેમજ અલૌકિક) આવી પડે તે ધીરજ રાખીને હમ્મતે મુખડે-ઉછળતે હૈયે સહન કરવાં. પ્રભુની સેવા કરવી. પ્રભુ નાખનું રટણ કરવું. પ્રભુનું જ ચિંતન કરવું.

પ્રભુનું ભજન કરવામાં, પ્રભુના ગુણ ગવામાં તને પૈસો બેમતો નથી, તારા હાડકાંની હાડી થતી નથી તે છતાં જો તું પ્રભુનું ભજન નહિં કરે તો મારે તને કહેણું પડશે કે તારા કર્મના કાળા છે-માટે તું શ્રીકૃષ્ણને ભજ-

“ હામ નાં લાગે, ને હાડ નાં લાગે, ગાતાં ગોવિંદ ગોપાલા;
 દયો કહે તોહો ભજન નાં ભાવે ત્યારે, ત્યારે લલારે લખ્યા હહાળારે”-શ્રીકૃષ્ણ શે' નાં ભજે.

x

x

x

“ એવા કરુણાનિધિ સમર્થ શ્રીનાથજી દાસ દયાના પ્રીતમ પ્રાણ આધાર જો;
 એને મૂકી અન્ય તણા આશ્રય કરે, તે નિર્ભાગી મુરખના સરદાર જો.”

અન્યાશ્રયીને શ્રીદયારામભાઈ આથી વધારે શું કહે શ્રીદયારામભાઈ તો ચોખ્ખું જ કહે છે.
 શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વગર મારે તો કોઈ જ નથી.

“ રાધાખરસોં જો બને, તામે હમકો સ્વાદ;
 દયા બને જો આરસોં, હમરે હર પરસાદ. ”

એ રસખસતી જુગલ જોડીના સ્વરૂપને સમજાવે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને શ્રીરાધિકાજી બન્ને એક જ છે. બન્ને એકમેકના આત્મા છે.

“ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાવતી મુતા, સકૃત વસ્તુતા; શ્રીરાધાજી અસુ-અવિનાશીયે,
 કૃષ્ણ આત્મા શ્રીરાધિકાજીયે. ”

ત્યારે એમણે બે સ્વરૂપ ધારણ કરવાનું શું કારણ? આનો જવાબ આપી એ ભજનીય ભક્તવર્ચ શું માગે છે તે જોઈએ.

“ યુગ્મરૂપ લીલા સાદી, ભક્ત ગોડ વાદી, સદા શ્રીવૃંદાવન વિલસીતા, અખિલ
 જગતાયે જનુની પિતા; માલા ઘાતી પ્રેમે દદ ભક્તિ, વ્યસન આસક્તિ, કલુની પ્રભુ
 શરણાગતિ આપુલા, અવિદ્યારૂપી કાહાડાની બસા; દાસાનુદાસ દયારામ, યુગલાયા
 શુભામ, મહણે યશદ્વાર પુઠે નિજ ઉભા. ”

ચરન કમલી માઝી મતિ લુભાયા વૃષમાનુ-સુતા. (૪)

શ્રીદયારામભાઈ શું માગે છે તેનો વિચાર કરો. જગતમાં રહેલી નાનકડી વસ્તુથી માંડીને મોક્ષ સુધીની કોઈ પણ વસ્તુ માગતા નથી. ફક્ત જુગલ સ્વરૂપની દદ ભક્તિ માગે છે. પ્રેમ-આસક્તિ ને વ્યસન માગે છે. દદ શરણ માગે છે. માયાનો દાસ નર્દિ બનવા દેવા વિનવે છે. એ બલારે દદયમાંથી કાઢી મૂકવા પ્રાર્થે છે. જુગલ સ્વરૂપનો દાસ બની યશગાવા દીનતાપૂર્વક માગણી કરે છે.

“ રાધિકે ત્યારે પ્રેમે હું મોહ્યો ” એ ગરબીમાં બન્ને સ્વરૂપ એક જ છે તે સરળ ભાષામાં જણાવે છે.

“ તું તે હું ને હું તે તું વેદમાં વાણી, મહેંટા ભાગ્યવાળા શકે કોઈ જાણી,
 જુગલ છબી દાસ દયે ઉર આણી.

રાધિકે.....(૮)

“ રાધા જલમીન, રતિરસદીન, ભક્તાધીન, પ્રિયદીન, જન દયારામ-ઉરહાર, ”
 શ્રી નરવર નંદકુમાર.

આ પ્રમંથમાં પાણી અને માછલાના દાખલાથી એજ વસ્તુ સિદ્ધ કરે છે, શ્રીશ્યામસુંદર ને શ્રીરાધાજી બન્ને સાથે જ રહે છે. બન્ને એકમેકનાં પ્રાણ છે જરા પણ વિખૂટાં પડતાં નથી. છૂટાં પડે છે ત્યારે પાણીને માછલાં જેવું થાય છે. પાણી વગર માછલું જીવી શકતું નથી. માછલાં વગરનું પાણી ખરાબ થઈ જાય છે. એ રસબસતી રસમેલડી શ્રીદયારામભાઈના હૃદયની માળા છે.

“કરમન જોડી છેવસો પ્યાર,” આ ધન્યાશ્રીના ‘ખ્યાલમાં’ પ્રેમ કોની સાથે કરવો તે આપણને બતાવે છે. જરા એ ‘ખ્યાલ’ ની કડીઓ નિહાળીએ.

“પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ સનાતન, નટવર નંદકુમાર.

સદ્ગુન સાગર પ્રિતમ દયાકો, શ્રીરાધાઉરહાર.

કરમન.....(૨)

જે પુરૂષોત્તમ છે, જે પરબ્રહ્મ છે, જે સનાતન છે, જેમનામાં સદ્ગુણોનો ભંડાર છે, જે શ્રીરાધાજીના ઉરના દાર છે એવા શ્રીનંદકુમાર સાથે હેમન!, તું પ્રેમ કર.

એ ગુજરાતની ગરવી ગોપી પરમપુનિત પ્રેમરસ પીવા શું થવા માગે છે તે જરા નિહાળો. એ પ્રેમરસ પીવા માટે દારી થવાની ઈચ્છા રાખે છે.

પદ:-રાગ સોહયણી--

ઓરાં રસકી તો મેં નાં પ્યાસી, માકા રાજ ચંદ્રાજ;

સહજરો પ્રેમરસ પામે માકારાજ. ઓરાં.....(ટેક)

ચાર પદારથ મેં નહિં ચાહવાં, ચાહવાં મેં તો ખાસાંરી ખવાસી;

દયારામ પ્રિતમ મોકી એહી અરજ છાં, જસો ઢીંગ બ્રજરા બેસાસી, માકા...(૨)

“એ પ્રેમ પરમ આનંદરસરે, રખે વિષય સુખ મન આણે;

એમાં શુક મુનિ ને શિવ છાક્યારે, તે શું કામી છે જાણે?;

જેણે કામને મોહ પમાડ્યો, તે પ્રભુ કામે કયમ વશ થાય;

એ કૃષ્ણ કીડા રમ ગાતાંરે, “કામ રોગી ઉરથી જાય,”

ગ. બી (શ્રી વૃંદાવન સુખાકારીરે.....)

આ પ્રેમરસ આનંદ રસ છે. એને તમે વિષય સુખ જરા પણ ન માનશો. એ પરમ પુનિત પ્રેમરસમાં ગર્ભયોગી શુકદેવજી અને શિવજી જેવા છટ્ટી ગયા તેમને શું આપણે કામી કહી શકીશું? કદિ નહિ. જે પ્રભુએ કામને મોહ પમાડ્યો તે શું કામને વશ થાય? એ પ્રભુની કીડાનું ગાન કરતાં હૃદયમાં રહેતો કામરૂપી રોગ તુરત નાસી જાય. મન વિશુદ્ધ બને.

(૬૬) જ્યારે ગોપી પ્રભુનાં દર્શન કરે છે, દર્શન કર્યા પછી મિલન થતું નથી ત્યારે એ હેલ હમીલ હોગાળા શ્યામસુંદરના વિરહમાં જૂરે છે. જૂરી જૂરીને પ્રભુમિત્રન માટે તલસે છે. એ દર્દીઓ વિરહે પીડાતી ગોપીની અકથ્ય કહાણી નીચેના રેખતાઓમાં શ્રી દયારામભાઈ સુંદર રીતે રજુ કરે છે.

“એક ખુબસુરત ગમર, રે ગુલઝર સાંમલા;
તારીફ ક્યા ઉસીકી, વે સખ ભાંતસે ભલા (૨૬)
ઈસ બગરકી ડગર વહ, મેરા ચિત્ત ચુરા ચલા;
કહતીતી સખ આલમ, વહ નંદકા લાલા
એક ખુબસુરત.....(૧)

જે મેં જુજુ એસા, દરહ બિરહ હે બલા;
તો મેં ઉસી પલક, જય પકરતી પલા,
એક.....(૪)

મિલ્લઓ કોઈ મહેબુબ, દુસરી ન હેંસલા;
દયાકે પ્રિતમ ખીન, મરૂંગી કાટકે ગલા.”

એક.....(૫)

એ પ્રભુ ત્રિહરે પાડતી દુઃખીઆરી ગોપી પ્રભુ વગર કશું જૂએ જ નહિ પ્રભુની મધુરી
વાણી વગર એને કશું સાંભરે નહિ એને પ્રભુની ગંડાગોજ યાદ આવે.

“દખો દખો વે મેરી અખિઆંકું ક્યા ભાન પરી
દખો દખો જીત તીત મોહેકું સાંવરી સુરત દરસ દેરી.”

× × ×
“આવે યાદ મોહન ખતીઆં, છતીઆં ફટી જતી હે; (ફટી)
કુછ કહે મેં નહિ આતા, અખીઆં ભર ભર આતી હે.”

એ દુઃખીઆરી ગોપીને પ્રભુ-મીલન ન થાય ત્યારે ટુંસકે ટુંસકે રડે તેમાં શી નવાઇ. એ
તો રહતી જાય, નિસાસા નાખતી જાય તે સંભારતી જાય.

“ક્યાં તે શરદક્ષપાચંદ્રમા, ક્યાં તે ત્રિવિધ સમીર
ક્યાં તે સુખ પુંજ નિકુંજ, ક્યાં તે શ્રી યમુના તીર;
ક્યાં તે મોહન છખી માધુરી, વન રાસ વિલાસ;
આજ સૌ અળગાં થયાં, પ્રભુ પાખે દે ત્રાસ.”
“પડ્નકુતુ”

(૬૭) એ ગુજરાતી સાહિત્યની રસોલી રસકુંજના રસરસીઆના અખૂટ સાહિત્યમાંથી
જુદી જુદી ભાષાની વાનગીઓ આપ સમક્ષ પારસી છે એમણા સમયમાં હિંદમાં બોલાતી એકે
—એક ભાષાનો અભ્યાસ કરી, રાધાકૃષ્ણની રસજસતી રસમેલડીના ગુણગાનમાં એ રસિક રસ-
રસીઆએ સાહિત્યનું સુંદર સર્જન કર્યું છે. એમણા અદ્ભુત સાહિત્યના અવલોકન પરથી હું
જરૂર કહી શકીશ કે એમણા વખતમાં જે અંગ્રેજી-ભાષાનો અભ્યાસ જેવો પ્રચાર થયેલો છે—
તેવો જે થયેલો—હોત તો તે ભાષામાં પણ નિષ્ણાત બની જરૂર એ જુગલ જોડીનાં ગુણગાન ગાયાં
હોત. દયારામભાઈ એટલે એકે એક ભાષામાં પારંગત.

શ્રી દયારામભાઈનો ક્ષરદેહ હાલમાં તો નથી જ. અત્યારે તો એ રસીલા રસમેલનો એકેએક હૈયાને અચૂક સ્પર્શતો અખૂટ અક્ષરદેહ છે. એ અક્ષરદેહ જેટલો છપાયો છે તેટલો બધો તેનાથી એ વધારે અપ્રકટ છે. પ્રકટ સહિય અશુદ્ધ છપાયું છે. એને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં મૂકવાની ખાસ જરૂર છે. જો શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નહિ મૂકવામાં આવે તો અર્થનો અનર્થ થશે ને સાથે સાથે એ રસિક-ભક્ત કવિવર્યને અન્યાય થશે. દયારામ રમારક સમિતિએ આને માટે ખાસ વિચાર કરવો ધટે છે. વેપારી બુદ્ધિવાળાઓ આ કામ નજ કરી શકે. સેવાભાવી સેવકો જ કરી શકશે. આ બાબતની છણવટ કાઈ બીજી ઠેકાણે પ્રસંગ મળે કરીશ.

દયારામભાઈનું ગરબી-સાહિત્ય અજોડ છે. એમના અગાધ સાહિત્યની સરખામણીમાં તો બહુ જ થોડું છે પણ એ થોડા ને રસભર્યા-દર્દીભર્યા-બદાલભર્યા-ભાવભર્યા સાહિત્યે જ એમને જગત્ સાહિત્યમાં અજોડ ને અમર બનાવ્યા છે. એમનું ગરબી-સાહિત્ય એટલે એમનું ભાવભર્યું-રસભર્યું-દર્દીભર્યું-બદાલભર્યું ગોપી-હૃદય. એમની ગરબીઓમાં ગોકુલના કામણુગારા કનૈયાની મંજુલ મુરલીનું ગુંજન છે. એમની ગરબીઓ એટલે શ્રી યમુનાજીના આરેથી ગુંજતી મુરલી છેડતા ત્રિભંગ લાલિત રસસ્વરૂપની રસ વાંસલડીનો આબેહૂબ પડથો. એમની ગરબીઓના એકેએક શબ્દો સરળ છે, સાદા છે, મોલક છે, હૃદયમાં ઈસી જાય તેવા છે, સરસ છે, કાળજડાની ડારને કાપી નાખે તેવા છે, હૃદયને રાંસડું વીધી નાખે તેવા છે. એમની ગરબીઓ સાદી છે, સુંદર છે, મનોહર છે, રસભરી છે, ભાવભરી છે, બદાલભરી છે, દર્દીભરી છે, રનેદભરી છે, ગહન છે. એમની ગરબીઓમાં ભાવ, ભલક ને વિલવણતાનું અતૂટ જોડાણ છે. ગેયતા, છંદો બદ્ધતા ને કલ્પનાઓનાં ઊંડેરાં ઊડ્યનોની અનુપમ ગૂંથણી છે. એમની ગરબીઓ ગુજરાતનું નાક છે, ગુજરાતી સાહિત્યની શોભા છે, રસ-રસિયેણુ ગુજરાતણીનું કોડીનું સંગીત છે.

દયારામભાઈની એક એક ગરબીઓ એટલે એ ગોકુલના કામણુગારા કાનુડાની, એ યમુનાતટેથી રસવાંસલડી-છેડતા રસવિહારીની ગુંજતી મુરલીનો સચોટ પડથો. એ રસભર્યા પડધાનો આંતરધ્વનિ અનોખો તરી આવવાનો. યમુનાતટના બંસીધરની ગુંજતી મુરલીએ ગુજરાતની-એ નર્મદાતીરની ગરવી ગોપીના હૃદયે વસી વદને રમી રહી હતી. એ ગુંજતી મુરલીનું ગુંજન અખંડ ગુંજ રહ્યું હતું. એનો ટહુકો સદા ટહુકી રહ્યો હતો. એ ટહુકતા ટહુકારને એ નર્મદાતીરના કોડીલા બંસીધરે બરાબર ઝીલ્યો છે, હૃદયમાં સચોટ-પધરાવ્યો છે. એ ટહુકાની મનોહર રમઝટમાં જીવન ભર મગ્ન બની ભાવભરી-રસભરી-દર્દીભરી-ગરબીઓની સુંદર સળવટ કરી છે. એમણી ગરબીઓ રસરસિયેણુ ગુજરાતણીની રસમાળા છે. એ રસમાળાને ગુણિયલ ગુજરાતણો હોંશભેર પહેરે છે. એ રસમાળાના રસગુંજનથી આકર્ષાઈ ગાંડીધેલી થઈ જાય છે.

દરેક ગરબીઓમાં એમણા પ્રેમાળ-રનેદાળ ગોપી-હૃદયનો ભાવ જુદો તરી આવવાનો. એમણા ભાવભર્યાભાવનો મંજુલ રવ જુદો પડવાનો. જેવો ભાવ તેવો રવ જેવો ભાવ-તેવું વર્ણન-અંતે રાધેશ્યામની રસબસતી રસમેલડીમાં-પરિણમવાનું. નાયકા બેઠથી પણ વર્ણન ખરું ભાગ્યેજ ભાવોનું મિશ્રણ દેખાશે. ભાવનું જોડાણ. એટલે ચમત્કૃતિનું નિધાન. પરમ પુતીત પ્રેમરસનું ઉદ્ધાટન, ભાવભર્યાભાવનું મોંઘેરું-મહેરામણ, આનંદરસનાં ઝરમર ઝરમર ઝરતાં ઝરણાંઓનું ઝરણુ, વિરહને તાપકલેશના ઝરતા તણખાઓનું વર્ણન, રસબસતી રસમેલડીનું અખંડ રહેદાણુ.

જ્યાં સુધી ગુજરાત છે, જ્યાં સુધી ગુજરાતી-સાહિત્ય છે, જ્યાં સુધી ગુજરાતી-સાહિત્યમાં ગરબી-સાહિત્યનું અન્નેડ સ્થાન-છે, જ્યાં સુધી રસરસિયેણુ ગુજરાતણો એ ગુજરાતની રસકુંજના રસરસીઆ પર વારી જાય છે, જ્યાં સુધી ગરબે ધૂમતી ગરવી ગોરીઓ ગરવી ગરબીઓના હોંશબેર ઓવારણાં લે છે, જ્યાં સુધી એ રાસધેલડી ગૂજરાતણોને ગરવી ગરબીઓનું અતૂટ લઢણુ લાગ્યું છે, ત્યાં સુધી એ ગૂજરાતનો ટોડીલો બંસીધર-એ ગૂર્જર ગરબી-સાહિત્યનો સાહિત્યાચાર્ય જગત સાહિત્યમાં અમર છે, ગરબી-સાહિત્યમાં અન્નેડ છે.

જ્યારે જગતભરના સાહિત્યની નોંધાવલીમાં ગરબીઓનાં મૂલ્ય અંકાશે ત્યારે મૂલ્યાંકન થશે. દયારામભાઈની ગરવી ગરબીઓનાં. જ્યાં સુધી એ ગૂજરાતી સાહિત્યની રસિલી રસકુંજના રસરસીઆનું રસરસિયેણુ ગૂજરાતણોના હૃદયમાં અખંડ સ્થાન છે; ત્યાં સુધી એ ગૂર્જર ગરબી સાહિત્યાચાર્યના પેંગડામાં કોઈપણ પગ ધાલી શકવાનું નથી. હજુ સુધી ગુજરાતે સાહિત્ય જગતને ખોળે “બીજો દયારામ” અર્પણુ કર્યો નથી. દયારામભાઈની સરખ મણી દયારામભાઈ સાથે જ થાય !

દયારામભાઈ ગુજરાતના છે. ગુજરાત દયારામભાઈનું છે. જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસે છે, જ્યાં જ્યાં ગરવી ગુજરાતણો હોંશબેર ગરબે ધૂમે છે, ગરબે ધૂમતી ગોરીઓ ગરવી ગરબીઓને મધુર કંઠે સુરીલા અવાજે ટહુકે છે ત્યાં ત્યાં દયારામભાઈ છે. દયારામભાઈ ગુજરાતણોના છે. ગુજરાતણો દયારામભાઈની છે. દયારામભાઈની ગરવી ગરબીઓની છે. ગરવી ગુજરાતણો એ ગૂર્જર ગરબી સાહિત્યાચાર્ય પર વારી જાય છે. એ ગૂર્જર સાહિત્યની રસગસતી રસકુંજના રસરસીઆનાં હોંશબેર અંતરે ઊભરાતા ઊમળકામેર હૃદયે ઊમટતી ઊલટબેર ઓવારણાં લે છે. દયારામભાઈ એટલે રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના હૃદયરાજવી. દયારામભાઈ એટલે ગુજરાતની નર્મદાતીરની પ્રેમે પચેલી રસિલી ગુજરાતણુ. દયારામભાઈ એટલે સ્ત્રીહૃદયના ચોરણુદાર, વનિતા વદને વિહરનાર, સુંદરી કંઠે ઢળનાર. ગુજરાતની સાહિત્ય વાટિકાની રસભરી પરિમત્રે પગરતી રસકુંજના રસિક રસમાળી. રાસધેલડી ગુજરાતણો એ નર્મદાજીના સોહામણુ આરાના ટોડીલા બંસીધરની રસભરી વાણી પર મુગ્ધ છે, એમના લાવલયાં લાવ પર વારી જાય છે, એમની મધુરી, મનોહર ને મીઠી મીઠાશનાં ઓવારણાં લે છે.

દયારામભાઈનું નામ ગરબીઓ સાથે જોડાએલું છે. જ્યારે જ્યારે આપણને ગરબીઓ સાંભરશે ત્યારે ત્યારે આપણને દયારામભાઈ જરૂર સાંભરવાના. જ્યાં જ્યાં ગરબીઓ ગવાશે ત્યાં ત્યાં દયારામભાઈ જરૂર હૃદયે વસવાના, કંઠે ઢળવાના, વદને રમવાના. દયારામભાઈ એટલે ગુજરાતની-ગુજરાતી સાહિત્યની અનુપમ ગરબીઓ. એમની ગરવી ગરબીઓ એટલે ગુણિયલ ગુજરાતણોનું ટોડીલું સંગીત.

દયારામભાઈ ગુજરાતમાં છે, હિંદમાં છે એમ કહેવાને બદલે જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસે છે, જ્યાં જ્યાં રસરસિયેણુ ગુજરાતણો ગરબે ધૂમે છે ત્યાં ત્યાં દયારામભાઈ છે એમ કહું તો તે કાંઈ ખોટું તો નજ કહેવાય ! પછી લેતે તે ગુજરાતી ગુજરાતમાં હોય, હિંદના કોઈપણ ખૂણે રહેતો હોય, કે જગતના કોઈપણ ભાગમાં વસતો હોય ! પછી લેતે તે ગુણિયલ ગુજરાતણુ ગુજરાતમાં મીઠી હલકથી ગરબા ગાતી હોય, હિંદના કોઈપણ ભાગમાં વસી ઘરમાં બેસી મધુર કંઠે હલકારતી હોય કે પછી દુનીઆના કોઈપણ પ્રદેશમાં રહી મંજુલ રવે ટહુકતી હોય !

દયારામભાઈનું ગરબી સાહિત્ય એટલું બધું મોહક છે કે એને વાંચતાં એને સાંભળતાં એની લગની લાગ્યા વગર રહેજ નહિ, ને જ્યારે કોઈ ગુણિયલ ગુજરાતી મધુર કંઠે-મીઠી હલકથી એકાદ ગરબી છેડે છે; ત્યારે આપણને એમ જ થાય છે કે આવી ગરબીઓ આલેખનાર, ગરબીઓની આવી સુંદર સજ્જવટ કરનાર, ગુર્જર-ગરબી-સાહિત્યાર્થ શ્રીદયારામભાઈ કેવા હશે! એ ગુર્જર-સાહિત્યની રસભરી રસકુંજના રસિક રસરસીઆને નીરખું તો? આવા પ્રકારનો તનમનાટ, આવી જાતનો તલસાટ તે વખતે તેજ ક્ષણે આપણને જરૂર થવાનો જ.

દયારામભાઈની ગરબીઓ એટલે ગુજરાતી ભાષાનું નવનીત, એમણી ગરબીઓ એટલે સાવ સોનાનું નગદ નાણું. એ નગદ નાણાંની કિંમત આંકી શકશો? એની કિંમત આંકી નહિ અંકાય! કિંમત આંકતાં આવડે તો ભલે આંકે, પણ જેજે રખે કિંમત આંકતાં બૂલ થાપ ન ખવાય! કિંમત આંકતાં વમગમાં ન પડાય!

ખરેખર! એમણી ગરબીઓ ગુજરાતી-સાહિત્યમાં અનોખી ભાત પાડે છે, એમણી ગરબીઓ ગુજરાતી-ભાષાનું ભૂષણ છે. જગત્ ભરની ભાષાઓમાં જે ગુજરાતી ભાષાનાં-મૂલ્ય આંકી શકાય એમ હોય તો તે ફક્ત ગરવી ગરબીઓથી આંકી શકાય એમ છે. જગત્ભરના સાહિત્યમાં જે ગુજરાતી સાહિત્યને સ્થાન મળતું હોય, મળી શકે એમ હોય તો તે ગુર્જર-ગરબી સાહિત્યથી મળી શકે એમ છે.

સરળ વાણી, સચોટ શિક્ષા, સાદી ભાષા, સુંદર આલેખન, મધુરી મીઠાશ, મીઠી હલક, હૈયે ઊભરતો ભાવભર્યો ભાવ, દર્દભરી કદાણી, હૃદય-વેધક વેદના, રસભર્યું દ્વિગ્દર્શન, બહાલભર્યાં મહેણાં, પ્રેમભરી પીડા, મનોહર શબ્દ-માધુર્ય, સ્નેહભર્યું પદ-લાલિત્ય આ બધું એ રસરસીઆં નરનારીઓને આકર્ષ છે, એમણાં કાળજડાને કાપી નાખે છે, એમણાં હૃદયને સોંસરાં વીંધી નાખે છે, એમણાં અંતરને બહેલાવે છે. માટે જ એમણે એ ગુજરાતના રસીલા રસમેધને મુખમાં રાખ્યા છે. દયારામભાઈ એટલે રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના મહેનું પાન.

દયારામભાઈની ગરબીઓ મદાગુજરાતની શોભા છે, રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના મધુર મુખડાનું રસઝરંતું રસપાન છે, રસિક ગુજરાતીઓના સોદામણા આંગણુલે ઝરમર ઝરમર ઝરંતું રસઝરણું છે.

દયારામભાઈ ગુજરાતમાં જન્મ્યા, એમણે લિંદનો પગદંડી પ્રવાસ ખેડ્યો, એક અડંગ પ્રવાસી બન્યા, પ્રવાસમાં સારા-નરસા અનુભવો મેળવ્યા, તરેહ તરેહની ભાષાઓ જાણી, જનતાને ખોળે ધરી, અમુલો ફાળો આપી જગત્ સાહિત્યમાં અમર થયા. ગરબી-સાહિત્યમાં અજોડ બન્યા. દયારામભાઈ ગુજરાતના નહિ, લિંદના નહિ પણ સારાયે જગત્-સાહિત્યના. સાહિત્યકારની દૃષ્ટિ ટુંકી હોય જ નહિ સાહિત્યકારને એકાદ વાડામાં પૂરી નજ શકાય! વખતે પૂરવા પ્રયત્ન કરીએ તો તે વાડાની અભેદ વાડો વટાવીને ચાલ્યા જાય. દુનીઆના કોઈ પણ ભાગનો સાચો સાહિત્યકાર એકલા તે પ્રદેશનો નહિ પણ સમસ્ત દુનિયાનો.

દયારામભાઈને કેવી રીતે વિવેચવા એ એક કાયરો છે. એમણે હાલના સાહિત્યકારોના જેવો યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમનો અભ્યાસ કર્યો નહોતો. એમણે યુનિવર્સિટીનો હોલ જોયો નહોતો, એમણે અક્ષર-દેહ યુનિવર્સિટીમાં રમી રહ્યો છે, રસિકોના મગજમાં રમી રહ્યો છે. એમણા હૃદયમાં શું રહ્યો છે. દયારામભાઈનું જ્ઞાન અગાધ હતું. એમણી બુદ્ધિ અસાધારણ હતી, એમણી અવગોચર શક્તિ સચોટ હતી, હાલની શિક્ષણ પદ્ધતિનું એમણે શિક્ષણ મેળવ્યું નહોતું. કુદરત એમણી શિક્ષિકા હતી. કુદરત એમણી શિક્ષણશાળા હતી કુદરતના પદાર્થો એમણા શિક્ષણ પાઠો હતા, કુદરતની સુંદરતાનું, કુદરતના રસઝરંતા દર્શોનું એમણે ધારતા સુધી પાન કર્યું હતું. એ પાનના ઊભરા એમણા કવનમાં ઠેરઠેર ઊભરાયા કરે છે એમણે કુદરતને પોતાની કરી દીધી હતી. કુદરત એની મેણે એમના હૃદયમાં વાસો કરીને રહી હતી. કુદરતનો ગમે તે પદાર્થ હોય, કુદરતનું અગાધ સૌંદર્ય ભરેલું દૃશ્ય હોય, ગુણ અગર અવગુણ આપનારો પદાર્થ હોય, ગમે તે હોય-પણ તે એમણી ગરૂડ દૃષ્ટિમાં આવી જવાનો જ, આવી ગયા પછી જરાપણ ખસવાનો નહિ. જે નિદાણું તે કથનમાં આવવાનું. જે કથન વાંચતાં-વાંચકને એમજ લાગે કે તે સાવ સાચું ને સચોટ છે.

દયારામભાઈની પ્રસંગને ચિતરવાની, તેને ઠેક સુધી એક રસ રાખી વર્ણવવાની, એ વર્ણનને મનોહર બનાવવાની શૈલી ધણી જ સરસ સરળ, સાદી ને સચોટ છે. એજોશ્રી જે વર્ણન વર્ણવે છે તે વર્ણનને દાખલા દલીલો આપી રહ્યામાના દીલમાં ખરાખર દસી જાય, રહ્યામાના હૃદયમાં તરત ઊતરી જાય તેવી રીતે સચોટ વર્ણવે છે. એ રસભર્યા વર્ણનમાં વાચકને લીન કરે છે. વાચક તેવા ભાવવાળો બને છે. એનો આત્મા એકતાન થઈ જાય છે, એકતાર થઈ જાય છે. જ્યારે આત્મા એકતાન થઈ જાય છે-ત્યારે એ રસની જમાવટ, એ જમાવટની મધુરી રમઝાટ કાંઈ જોર બળે છે.

દયારામભાઈએ દરેક રસની જમાવટ એવી રીતે કરી છે કે જે વખતે જે રસ જોઈએ તે વખતે તેજ રસ ત્યાં કાયમ હોય છે. તે રસને કાયમ રાખવા માટે તેવા જ પ્રકારના ઊત્તમમાં ઊત્તમ શબ્દોનું આલેખન હોય છે. એ ગુજરાતની રસકુંજના રસીલા રસરસીઆને સુંદર, સરળ, સચોટ ને સાદા શબ્દો શોધવાની માથાકૂટ કરવી પડતી નહોતી પણ એથી ઊલટું પ્રસંગને અનુસરીને તેવા જ શબ્દો આપોઆપ કવનમાં આળેદ્ય ગોઠવાઈ જતા. ગોઠવાઈ જઈ કથનને રસભર્યું, ભાવભર્યું, દર્દભર્યું, બહાલભર્યું ને હૃદય-વેવક બનાવતા.

દયારામભાઈનું દર્દભર્યું કથન હૃદયમાં સેંસરું પેસી જાય છે. એમનું ભાવભર્યું કથન અંતરમાં તેવોજ ભાવ પેદા કરે છે. એમની દર્દભરી કહાણી દીલમાં તેવુંજ દર્દ ઉભું કરે છે. એમના દીલનું દર્દ રસરાસેશ્વર-રાસવિહારી કદંબજાયેથી શુંજતી મુરલી છેડતા લલિત ત્રિભંગી શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના અથાગ વિરહનું છે. એ શ્યામસુંદરના અથાગ-વિરહે પીડાતી ગુજરતની ગરવી ગોપી દમરો વખત એ ગોકુલના કામણુગારા કનૈયાના દર્શન માટે તલસી છે, એ શ્રીયમુનાજીના સોહામણા આરેથી રસજસતી રસ-વાંસલડી છેડતા રસસ્વરૂપના મીલન માટે તલસી છે. એ તલસાટમાં ને તલસાટમાં મેળાપ ન થતાં તરફડીઆં મારી એ ટુંદાવનવિહારીને, એ રાસવિહારીને, એ કદંબજાયેથી મનોહર મુરલી વગાડતા ત્રિભંગલલિત કોટિ મન્મથ મન્મથ રસસ્વરૂપને અંતરના ગાઢ દીનભાવથી અંતકાળ સુધી-છેક છેવટ સુધી-ગોકુલવાસ થતા સુધી આર્દ્રહૃદયે અખંડ વિનવ્યા છે.

દયારામભાઈની વિનવણીએ કશ્ચરસથી ભરપૂર છે. એમની વિનવણીઓમાં કશ્ચરસની અવધિ આવી ગઈ છે. ગમે તેવા દંડકાળજવાળો ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડે છે. એની બે આંખોમાંથી દડદડ આંસુ સરી પડે છે. તે વખતે એ આંસુની ધારાએ એનાથી રોકી રોકાતી નથી. એ તો ધારા વહ્યા કરવાની ને વિનવણીનાં કશ્ચ પદો આર્દ્રહૃદયે ગવાવાનાં. ગાતાં ગાતાં ખેર ખેર જેવડાં આંસુ સરી પડવાનાં. વિનવણીની શરૂઆત કશ્ચરસથી થાય છે ને ધીમે ધીમે એની ખરાખર જમાવટ થતી જાય છે ને જ્યારે વિનવણી પૂરી થવા આવે છે ત્યારે તો હૃદય જાય છે. વિનવણી પૂરી કરતાં પહેલાં રડવું પડે છે રડતાં રડતાં વિનવણી પૂરી થાય છે. એ ભજનીય ભક્તવર્ચ-એ દ્યાર્દ્ર દયારામભાઈએ એમના આર્દ્રહૃદયને વધારે આર્દ્ર બનાવ્યું છે. એમની વિનવણી એટલે પ્રભુ સાથેનો એમના ખરા-દીલનો-એમના શુદ્ધ અંતઃકરણનો “એક કરાર”.

ખરૂં કાવ્ય તો એજ હોઈ શકે કે જેમાં શુદ્ધ રસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય, રસખરસતા રસસ્વરૂપનું ઝોળખાણ કરાવવામાં આવ્યું હોય, રસાભાસનો જરાએ છાંટો ન હોય, રસાભાસની તલપૂર પણ-રતિપૂર પણ-ગંધ ન હોય, રસખસતા રસવિહારીના સોહામણ રસસ્વરૂપનાં રસદર્શન થઈ રહ્યાં હોય, માધુર્યરસની જમાવટ થઈ રહી હોય, પ્રેમરસની હેલી મચી રહી હોય, ભક્તિરસની દહેરાતી દહેરો દહેરો રહી હોય, એ દહેરાતી દહેરાતી મંગલદર રમઝડ જામી હોય, એ અખંડ જમાવટમાં ભાવભીંગે આત્મા રસમરત બન્યો હોય.

એ ગુજરાતની રસીલી રસકુંજના રસિક રસરસીઆનું એક પણ કથન એવું નહિં હોય કે જેમાં માધુર્યરસની મધુરી મીઠાશ ન મ્હેકી રહી હોય, ભાવભરી ભક્તિનાં કમનીય રશ્મિઓ ન ઝોપી રહ્યાં હોય, નર્યો પ્રેમરસનો રસભર્યો રસસાગર ન ઉછળી રહ્યો હોય, આનંદ રસનાં ઝરમર ઝરમર ઝરતાં ઝરણાં ન ઝરી રહ્યાં હોય ! પ્રેમરસ કહો, શૃંગારરસ કહો, માધુર્ય રસ કહો, આનંદરસ કહો. આનાથી હૃદય છલકાઈ જવાનું, અંતર ઉલરાઈ આવવાનું, હૈયું ઉછળી મારવાનું. એમણે અક્ષરદેહ એ એમણે ક્ષરદેહની પ્રતિભા છે. એમણી વાણીમાં મનોદર મંગાલાવના છે. ભવ્ય આદેશ છે, નિર્માળ હૃદયની સાવ સાચી સાખ છે, શુદ્ધ અંતઃકરણનું વર્ણન છે, ભાવભર્યા અંતરની સચોટ ઝોળખાણ છે, દર્દભર્યા દીવની પિછાન છે, રસખસતી રસિકતાની સુંદર સજ્જવટ છે.

એ નર્મદાતીરના કોડીલા બંસીધર દુનીઆદારીના વ્યાવહારિક જ્ઞાનમાં ફટલા બધા નિષ્ણાત હતા તેની સાવ સાચી સાખ વારતે એમનો ‘વહેવાર-ચાતુરી’ ગ્રંથ ખસસ પૂરતો છે. એ ગ્રંથ વ્યવહાર-શૂન્યને પણ વહેવાર-કુશળ બતાવે છે. ‘વહેવાર-ચાતુરીની’ એકેએક કડીઓ હૃદયમાં ફાતરી રાખવા જેવી છે, તે પ્રમાણે વર્તવાથી ભાગ્યે વ્યવહારમાં પાછા પડાય !

હિંદી ભાષાના પ્રખર કાવ્યની પ્રતીતિ વારતે એમણે “સતસૈયા” ગ્રંથ એકલોજ પૂરતો છે. એક ગુજરાતી કવિ હોવા છતાં હિંદી ભાષામાં પારંગત બની-નિષ્ણાત થઈ ગયેલું સુંદર, ને રસભર્યું સર્જન કર્યું છે. એ ગ્રંથ ધણોજ ઉત્તમ છે. એમાં એમણે પ્રકરણો પાડ્યાં છે. એમાં એમણે એમણે પ્રાણ રેડી દીધો છે. એમાંએ એ રસીલા રસરસીઆની રસખસતી રસિકતા જરાએ છૂપી રહેતી નથી. એમણે એમણી રસભરી રસિકતાને ઠેર ઠેર ઠાલવી છે. એ ગુર્જર-સાહિત્ય-વાટિકાની રસકુંજના રસિક રસરસીઆની રસભરી રસિકતા ઠેરઠેર ઊભરાય છે. એમાંએ એ પરમ પુનિત પ્રેમે પચેલી ગુજરાતની ગરવી ગોપીની ભાવભરી-દર્દભરી-વદાલભરી-રનેદભરી ગોપી હૃદયની હૃદયવેષક કહાણી આખેહૃદય દર્શન આપે છે. એ રસીલા રસમેધનું અગાધ જ્ઞાન નર્યું તરી આવે છે. દાખલાઓ આપી નાયિકા બેઠથી પણ વર્ણન કરેલું છે.

દયારામભાઈ ખડશ્રુત હતા. તરેહતરેહની ભાષાઓ જાણતા હતા. એ ગુર્જર સાહિત્યકાશના રસિક રસચંદ્રે તરેહતરેહની ભાષાઓને વાણીમાં વણી દીધી હતી. વણી દેખ કથનને મનોહર. સોદામણું ને આકર્ષક બનાવ્યું હતું. એ ગુર્જર-સાહિત્યવાદિકાના રસમાળીનું જ્ઞાન અગાધ હતું હરેક પ્રકારનું-એકેએક વસ્તુઓનું એમને ઊંડું જ્ઞાન હતું. એમણી અવલોકન કરવાની શક્તિ અમોઙ હતી. એમણો શબ્દ-ભંડોળ વિશાળ હતો, એમણો “વસ્તુતંદ-દીપિકા” ગ્રંથ આ બાબત પર સારો પ્રકાશ પાડે છે. એમાં એમણે એક વસ્તુથી લેઈને એક સોને આઠ વસ્તુ સૂધીનું વર્ણન કર્યું છે. હરેક વિષયો પરના જ્ઞાનને કથનમાં સચોટ અપનાવ્યું છે. એમણા વિશાળ જ્ઞાનનો પરિચય આપ્યો છે. એમણા અગાધ જ્ઞાનને જનતાને ખોળે મૂક્યું છે. ખરે! દીપિકા વાંચવાથી રસિક વાચક જેટલો ધારે તેટલો જ્ઞાનમાં ઊમેરો કરી શકે એમ છે, મન કાવે તેટલું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. દીપિકા તે અનેરી દીપિકાની ગરજ સારે છે. અરસિક પણ રસિકતા વ્યાપે છે, તરેહ તરેહનું શિક્ષણ આપે છે. સાહિત્યનો વારસો આપે છે. હરેક પ્રકારનું-વણી ખરી વસ્તુઓનું સાચું જ્ઞાન આપે છે.

“શ્રીવૃંદાવન-વિલાસમાં” એ ગુર્જર-સાહિત્યની રસભરી રસકુંજના રસરસીઆએ એક સાચા રસિક શિરોમણિને જાણે તેવી રીતે નાચ, તાન, ને ગાનની મનોહર ગૂંથણી કરી છે. નાચતાં પગનાં ઝાંઝરનો ઝણકાર, મૃદંગનો મધુર રણકાર, કંઠનો મંજુલ ટહુકાર-ખરે! એકજ માધુર્ય રસે પરિણમે છે. ધડીબર મનોભાવના તાદશ થતાં એક અનોખા વાતાવરણમાં વિચરી રહ્યા હોઈએ એમ સાવ સાચું લાગે છે. ભાવભીનો આત્મા ભાવનર્યા ભાવથી ભાવત્મક સ્વરૂપમાં મગ્ન બને છે. એ રસરસીઆની રસબસતી રસિકતાને સચોટ જોળાળી એ રસિક આત્મા રસમગ્ન બને છે.

એ પરમ પુનિત પ્રેમે પચેલી ગુજરાતની ગરવી ગોપીને એ પરમપુનિત પ્રેમરસ પીવા માટે એ શ્રીવૃંદાવનની કુંજે કુંજે વિહાર કરતા રાસવિહારીનાં, એ ગોકુલની ગરવી ગોપીઓને ઘેરઘેર દહીં માખણની ચેરીઓ કરતા કામણુગારા કાનુડાનાં, એ શ્રીવમુતાજીના સુંદર આરેથી રસભરી રસવાંસલડી જેડતા ત્રિભંગ લલિત રસ સ્વરૂપનાં જ્યારે જરાએ રસદર્શન થતાં નથી; ત્યારે એ અથાગ વિરહે પીડાતી ગોપી મિલન માટે ખૂબ તલસે છે, ને એ તલસાટમાં જ્યારે એ ખૂબ આકુંદ કરતી ગોપીને સાંવરીઆનું મીલન થતું નથી, એ વ્દાવગરી વશકરણી-મધુરી વણી સંભળાતી નથી, એ મીઠાં મહેણાં સંભળવામાં આવતાં નથી, એ ગુંજતી મુરલીને મંજુલરવ જરાએ સંભળાતો નથી, એ સોદામણાં રસસ્વરૂપનાં જરાએ રસદર્શન થતાં નથી; ત્યારે એ અકથિત વિરહે પીડાતી ગોપી વિરહ ને તાપકલેશના અવિરત ઊભરાઓ દાઢવ્યા કરે તો શું ના કહી શકાય કે? એ દુઃખદ ઊભરાઓ કાઢતાં કાઢતાં બે બાકળી બની, ટટળતી ટટળતી કણ્ણુસ્વરે વિલાપ કરે ને એ વિલાપ કરતાં કરતાં એ દુઃખીઆરી ગોપીની બે આંખોમાંથી ચોધાર આંસુની ધારાઓ વહ્યા કરે, એ ખેર ખેર જેવડાં આંસુ સરી પડતાં એની છાતી રૂધાઈ જાય, એના કંઠે શોષ પડે, એની પાંસળીઓ પ્રોવઢ જાય, એનું કાળજું દેરાઈ જાય તો તેમાં શું આશ્ચર્ય!

એ ગોકુલના કામણુગારા કનૈયાના દર્શન થયા પછી, એ રાસવિહારીના સોદામણા રસસ્વરૂપનું મિલન થયા પછી, એ ત્રિભંગલલિત સ્વરૂપ સથે રમણુ થયા પછી, એ નર્મદાતીરની અલૌકિક વિરહે પીડાતી ગોપી દીનભાવે, દીનવદને, દ્યાર્દ્ર-હૃદયે પોકારી પોકારીને મરણુ વખતે દર્શન આપવા માટે, તરછોડી નહિ મૂકવા માટે, તે વખતે સમય નહિ ગુમાવવા માટે, ‘મન-મુખ-ત્રોચનમાં’ આવીને વસવા માટે, વસીને રમવા માટે. અંતરને પીગળાવી નાખે તેવા શબ્દોમાં-કંઠણ કાળજીવાળાને રડાવી દે તેવા શબ્દોમાં-પત્થરી દીનવાળાને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડાવે તેવા શબ્દોમાં રાતદિવસ વિનવ્યા કરે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય! એ પ્રભુવિરહે પીડાતી ગોપી આજ વિનવ્યા કરવાની

“ મહારા અંત સમે અલબેલા, મુજને મૂકશો મા,
મહારા મદનમોહનજી હેલા, અવસર ચૂકશો મા. ”

x

“ મન મુખ-લોચનમાં ” આવી રહેજો, સાંભળીઆ વહાલા,
દોષ નાં જોશો દર્શન દેજો, નંદલાલારે.” વિનવણી પદ

(૯૫) સર્વનો સાર શોધ્યા પછી, રસરાસેશ્વર રસસ્વરૂપનું અતૂટ લઢણુ લાગ્યા પછી, નિએના મહેલમાં વસતા વ્રજલાડીલાના સોદામણા સ્વરૂપનાં દર્શન થયા પછી, રાસવિહારીના રસબસતા સ્વરૂપનું હૃદયમાં અખંડ રમણુ થયા પછી-એ ગુજરાતની ગુણિયલ ગોપીએ ગુજરાતના ભજનીય ભક્તવર્ય શ્રીવૃંદાવનવિહારી પાસે, કદાંબ છાંયેથી મુગ્ધી છેડતા મદનમોહનજી પાસે બીજું શું માગે ? એ તો આજ માગે-એ તો આજ ઇચ્છે.

“ વ્રજ વહાલું રે, વૈકુંઠ નહિં આવું,
ત્વહાં શ્રી નંદકુંવર ક્યાંથી લાવું.” પદ

x

“ શ્રી વૃંદાવનની રે કુંજમાં જરહાં જુગલકિશોર કરે વિજાસ,
દાસ દયાનીરે વિનનિ મુને દાસી કરી રાખો નિજ પાસ.”

દર્શન ઘોનીરે દાસને. ઘોળ.

એ ગુજરાતના કેડીલા ખંસીયરે “ જે કેછ પ્રેમઅંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઊરમાં ઠરે ” એ અમરપદ ગાયું. એ પદમાં એ પ્રેમે પચેલી ગરવી ગોપીએ પરમ પુનિત શુદ્ધ પ્રેમરસ ગાયો, નર્મ પ્રેમરસની મીઠાંસા ગાઇ. એ તર્મદાતીરની ગરવી ગોપીની પ્રેમમીમાંસા નહોતી હાડ્યામની, નહોતી લૌકિક એકતાન; પણ દત્તી તિલ, અદ્વિતીય, અલૌકિક. દયારામલાઇની પ્રેમમીમાંસા એટલે શ્રીયમુનાતટને આરેયા ગુંજતી મુગ્ધી છેડતા ત્રિભંગસલિત હેલછમીલા સ્યામસુંદરના સોદામણા સ્વરૂપ માટેના પરમપુનિત પ્રેમરસની મીઠાંસા. એ ગુજરાતની રસકુંજના રસરસીઆની પ્રેમમીમાંસા અમર છે, અખેડ છે, અનોખી છે, અનુપમ છે, અગાધ છે, વિશાળ છે, ગદન છે, અટપટી છે. પ્રેમરસનો ભોગી કાણુ ? “ જે કેછ પ્રેમ અંશ અવતરે ” એ તે. પછી તે પુરૂષ હોય, સ્ત્રી હોય, બાળક હોય, ગમે તે જાતનાં હોય, પશુ હોય, પક્ષી હોય-ગમે તે હોય-ફક્ત તે આત્માની અંદર ‘ શુદ્ધ પ્રેમરસનો ’ જરાપણુ અંશ હોવો જોઇએ.

એટલું તો ચોક્કસ છે કે જે આત્માની અંદર પ્રેમનો અંશ હોય છે તે આત્માને પરમ-પુનિત પ્રેમરસના ભોગી બનવાનું વતારે પસંદ હોય છે. વખત જતાં તેને પરમપુનિત પ્રેમરસની લગની લાગે છે. એ પ્રેમરસનું લઢણુ લાગ્યા પછી એ પરમપુનિત પ્રેમરસનો પિપાસુ આત્મા ભાવભર્યાભાવથી, એ દાઘ જોડીને હાંશભેર આજ માગે છે.

“ પાઓ પ્રેમરસ પ્રાણજીવનરે, દીન થઇ જાયુરે.”

પરમપુનિત પ્રેમરસનો ભોગી આ વગર બીજું શું માગે ? એ વગર એના પ્રેમભર્યા હૈયે બીજું કેવી રીતે ઊતરે ? એ વિના એના હોડે બીજું કેવી રીતે આવે ! એ પરમપુનિત પ્રેમ-રસના પિપાસુ આત્માને બીજા રસની ક્યાંથી પડી હોય ! ત્યારે એને બીજા રસની ન પડી હોય ત્યારે રસાભાસની-પ્રેમાભાસની તો ક્યાંથીજ પડી હોય ! એને એવા આભાસની પરવા નજ હોય ! એ એવા આભાસને છાંયે પણ નજ જાય ! એ ભણે ને એનો પરમપુનિત પ્રેમરસ ભણે ! એ ભણે ને એ પરમપુનિત પ્રેમરસ પાનાર એના પ્રાણજીવન પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ-રસરાસેશ્વર-રાસવિહારી બલા !

“અનુભવ મંજરી” ગ્રંથ પરથી આપણે ચોક્કસ કહી શકીશું કે એઓશ્રીને શ્રીપ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થયેલોજ છે. પરમ પૂજ્ય શ્રીગોસ્વામિ બાળકો એઓશ્રી તરફ કેવી દૃષ્ટિથી નિહાળતા હતા તે પણ માલમ પડે છે. એઓશ્રી નંદદાસજીનો અવતાર છે એ પણ ચોક્કસ થાય છે. અનુભવ-મંજરી એઓશ્રીના શ્રીહસ્તથી લખાયેલો છે. એમાં લખાયેલા અનુભવો અસાધારણ છે. આ ઠેકાણે કેટલાક ઉતારા આપું તો અસ્થાને નહિજ ગણાય !

એકદા શ્રીમદનમોહનજી, કહી વૈષ્ણવકોંયોં;
યાકો સખ મેરો હે, આર ખિચારત હોં કયોં. (૧)

એ તો મેરી દયા સખી હે, મુહિ અતિ પ્યારી;
યાકી તુમ ફિરિ આજ કરો નીકેં મનુહારી. (૨)

× × ×
એક સમય ઇક બૈષ્ણવોંસોં, યોં બૂજી શ્રીજી;
દયલો કહા કરતહેં, કહિરતિ અંતર રીઝી. (૩૨)

તખ તિન કહિ પ્રભુ દયાશંકર તિનકોં તુ નામ હે;
દયાશંકર તો નહિં, શ્રીજી કહિ દયારામ હે. (૩૩)

× × ×
ઇકદા ઇક બૈષ્ણવ દાંન નટમરજી દરસન;
શ્રી છોટાજી પુરષોત્તમજી જુલવન પરસન.
ઇતનેમેં મેં ગયો દખિ દુરે ગાસાંઇ આયે;
ભુજ ગ્રહકેં લે ગયે નિકટ પ્રભુ દરસ કરાયે.
ઇ આજા મોહિ જુલાઓ પ્રભુકોં ડાંડિ ગહાઇ;
તુમ અપરસ હોં કપા હમારે મનમેં આઇ. (૫૪)

× × ×
ઇકદા મેરી ગાદી પાઠે બોલે શ્રીજી;
તું હેં માતેં પ્રકટ સખા મેરો કહું રીઝી.
નંદદાસ હેં નામ તિહારો શ્રી મુખતેં બોલે;
એહિ નામ દ્વૈચાર ભગવદિય સોંહેં બોલે. (૩૫)

× × ×
શ્રી ગાકુલપતિ બદે તુમરિ સખ પ્રસાદિ બાંની;
પૂર્વ બાંનિતેં પ્રથક ભગત નહિ હમતો બની. (૩૬)

× × ×
એકદા શ્રી બાલકૃષ્ણજી મોહેં દરસ દીના;
ધર્યો ગાદિમેં શીશ ત્હારોં હું મેં કહિ દીના. (૪૮)

× × ×
આપ ઉચ્ચરે યોં મુહિ પ્રિય તો હેં જગ સારો;
પેં મોકોં તુમતેં તો કોઇ અધિક નહિં પ્યારો. (૪૯)

×

×

×

“શ્રીમહાપ્રભુકો” દહ આશ્રય મુહિ દીજે શ્રીજી.
“મહાપ્રભુકો” અરુ ‘મેરો’ દુહુ દીને જા રીઝી. (૭૦૧)

x x x
તેરો કીનો સખ સુહાય હમકું તુજ કતિ રંગા;
અખ ક્યહું જાનો હે નહિ, નહિ બિજરનો સદા સંગા. (૮૮૭)

x x x
એક સમય દરસન દીને શ્રી નવનીત પ્રિયજી;
માકું દેખિ હિય હરખિ બચન પ્રિય બોલે રીજી,
મેરિ પાસ તુમ બેઠો તખ માહિ ભોજન ભાવે;
નાંતર રુદન કરંગો તુમ બિન નાંહિ સુહાવે. (૬૯)

x x x
ઇકદા શીરનછોડજી માહારાજા ગોસ્વામિ;
મો કર અહી એકાંત પધારે અંતરયામિ.
શ્રીમુખ બોલે હમકોં સુનનો રાગ સુહાવે;
પ્રથમહિતેં અભ્યાસ એહિ હે આર ન ભાવે.
માસ બાર તુમરે હમકોં સુનએકો ચિત્ત હે;
કંઠ હોય તો ગાય દિખાવો હમકો હિત હે.
મેં કહિ મેરે કંઠ નહિ પરિપૂરન ખાસા;
વે ઠાગ રનછોડાસ હેં વિનકે પાસા.
વે હમ દા મિલકેં ગાવેંગં થોંડું બોલ્યો;
આપ કહી યહ ઠીક ખાત બચ આર ન બોલ્યો. (૭૫)

+ + +
શ્રીબ્રજભુવનલલ પ્રકટ માહી આજ્ઞા દીની;
શારાસીકોં ધવલ બસ્તૂ હે અતિ રસભીની. (૨૫)
સો ન છોડનોં કદા હમહુ નિતિપાઠ કરત હેં,
યહ કછુ આર પદારથ હેં તાતેં ઉચ્ચરત હેં. (૨૬)

આ પરથી શ્રીદયારામભાઈનું સ્વરૂપ સમજી શકાશે. પ્રભુ સાથેનો નિકટ સંબંધ હેજ એ ચોક્કસ થાય છે.

દયારામભાઈ એટલે નર્મદાતીરની રસવાંસલડીના છેડણુદાર, એ મંજુવ્ર મુરલીના ગુંજતા ગુંજનથી રસજોતે-રસરસીઆ નરનારીઓને આકર્ષી ગાંડધેલા કરી મૂકી રસમગ્ન બનાવનાર, અતૂટ ખંતથી હાંશમેર દિંદો પ્રવાસ ખેડનાર, એ પ્રવાસથી થતા જ્ઞાનને કવનમાં આબેહૂબ બિતારનાર, અવળે રસ્તે જતી જનતાને સાવ સાચી શિખામણુ આપનાર, બિધે રસ્તે દોરવાતી જનતાને સરળ રસ્તો બતાવનાર, સરળ-સુંદર-સંસ મનોહર-ગહન ને ભાવભરી વાણીમાં કાવ્યનું રસભર્યું સર્જન કરનાર, પ્રાણુસમા ટેકનું સંગોપાંગ પાલન કરનાર. રસિક જનસમાજના હૈયાના દાર, ગોપી-ભાવે ભાવભર્યું ભીષા-જીવન જીવનાર, ગોપી-હૃદયનું જનતાને સચોટ જોળખાણુ કરાવનાર, એ ભાવભરી જોળખાણુમાં જનતાને મશગૂલ બનાવનાર, તંજુરાના તારના-અણુ અણુરથી કાંકિભાંસાં ટહુકતા મંજુલરથી જનસમાજને થનગન થનગન નચાવનાર, પંમપુનન-પ્રેમપયોધિ-

પાંતળીઆમાં મનમાછલાડને તરતું મૂકનાર, રસખસતા રસસ્વરૂપનું સુંદર પિછાન કરાવનાર, એ રસભરી પિછાનમાં રસજોને મગન બનાવનાર, મગન બનાવી એ પ્રેમભરી પિછાનનું અતૂટ લઢણુ લગાડનાર, ભાવાત્મક રસસ્વરૂપના અગાધ પ્રેમમાં પચેલા રહેનાર, એ સોહામણુ રસ સ્વરૂપના પરમ પુનિત પ્રેમથી થતા અથાગ વિરહમાં રાતદિવસ જૂરનાર, જૂરી અખંડ આનંદ આપતા રસમયી રસસ્વરૂપમાં રસમસ્ત બની રસમંદિરને રસદિવ્યોળે દિવ્યનાર, ભાવભર્યા ભાવથી ભક્તિરસમાં બીજી આનંદરસની અવિરત ઝડીએ વરસાવી પરમ પુનિત પ્રેમરસના નર્યા ધુટડા પાનાર, મીઠી મધુરી-મનોહર વહાલભરી સ્નેહભરી વાણીથી એ ગોકુલના કામણુગારા કનૈયાને, ગોપીઓને ઘેર ઘેર દહીં માખણુની અચૂક ચોરી કરતા-કાનુડાને મીઠાં મીઠાં મહેણાં મારનાર, એ મોઢેરાં મહેણાંનાં દર્દભર્યા દર્દમાં ડૂબી રહેનાર, ડૂબી રહી એ કદંબ છાંયેથી ગુંજતી મુરલી છેડતા ત્રિલંગ લલિત રસસ્વરૂપના સોહામણુ દર્શનની તીવ્ર ઇચ્છા-રાખનાર, રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના હૈયાના હાર, ભાવ ભભક ને વિહવળતાથી ગૂંથાએલી ગરવી ગરખીઓનું ગુર્જર-રમણીઓને દાન કરનાર, દાન કરી એમણાં મનને હરી લેનાર, એમણાં હૃદયને સોંસરાં વોંધોં નાખી જીતી લેનાર, રસરસીઆં નરનારીઓને થનગન થનગન નચાવનાર, ગુર્જર-સાહિત્યાકાશમાં ગુર્જર-ગરખીઓશા-તારલાઓમાં શરદ-પૂર્ણિમાના રસચંદ્ર તરિકે ઓપનાર, ગુજરાતના રસિક રસમેધ, ગુજરાતની ગરવી ગોપી, ગુજરાતની ગુણિયલ ગુજરાતણુ, ગુજરાતના કોડીલા બંસીધર, ગુજરાતની સાહિત્ય-વાટિકાના રસીલા રસમાળી, ગુજરાતની રસભરી રસકુંજના રસિક રસરસીઆ.

૧૦૧ હજો મહારા વહાલભર્યા અનંતકોટિ પ્રણામ એ ભજનીય ભક્તાર્પને, એ રસસિદ્ધ કવિવર્યને, એ અખેડ સંગીતકારને. એ ગુજરાતની રસકુંજે કુંજે વિદ્યાર કરતા, ગુજરાતીઓના સોહામણુ આગણુને સોહતા, રસરસિયેણુ ગુજરાતણોના મધુર કંઠે દળતા ગુજરાતના કોડીલા બંસીધરને, શુદ્ધાદ્રૈત સંપ્રદાયના લાડીલા કોહીનૂરને. દયાર્દ્ર દયારામભાઈને.

॥ શ્રી વલ્લભ ॥

પરમ ભગવદ્દીય કવિવર શ્રીદયારામભાઈના ગ્રંથોની યાદ

ભાષાના ગ્રંથ

(૧) દયા સતસૈયા	(૧૧) સ્વાંતઃકરણ સમાધાન
(૨) રસિક રંજન	(૧૨) પ્રેમેય પચાવ
(૩) વસ્તુવંદનામ દીપિકા	(૧૩) પ્રસ્તાવ પિયુષ
(૪) વ્રજ વિલાસામ્રત	(૧૪) સ્વદેપાપાર પ્રભાવ
(૫) પુષ્ટ ભક્તરૂપ માલિકા	(૧૫) શ્રીકૃષ્ણનામ મહાત્મ્ય માર્તંડ
(૬) હરિદાસ મણિમાલા	(૧૬) શ્રીકૃષ્ણનામ ચંદ્રિકા
(૭) કલેશ કોઠાર	(૧૭) વિશ્વાસામૃત
(૮) વિશ્વસિ વિલાસ	(૧૮) વૃંદાવન વિલાસ
(૯) સિદ્ધાંતસાર	(૧૯) કૌતક રતનાવલી
(૧૦) પુષ્ટિ પથ રહસ્ય	(૨૦) શ્રીમદ્ ભાગવત અનુક્રમણિકા

મંગળસાર

શ્રીકૃષ્ણસ્તવનામૃત

- (૨૬) સ્તવન પિયુષ
- (૨૭) ચાતુર ચિત્ત વિલાસ
- (૨૮) હરિસ્વપ્ન સત્યતા
- (૨૯) અનુભવ મંજરી
- (૩૦) ગુરૂ પૂર્વાર્ધ બહુ શિષ્ય ભિત્તરાધ
- (૩૧) ભાગવત ભક્તોત્કર્ષતા
- (૩૩) ઈશ્વરતા પ્રતિપાદક
- (૩૪) ભગવદ્દીપ્તોત્કર્ષતા
- (૩૫) મૂર્ખ લક્ષણ સમદર્શી
- (૩૬) શ્રીકૃષ્ણનામ મહાત્મ્ય સંશય છેદક
- (૩૭) શુદ્ધાદ્વૈત પ્રતિપાદન*
- (૩૮) તાલમાલા
- (૩૯) શ્રીકૃષ્ણનામ ચિંતા મણિમાલ
- (૪૦) શ્રીકૃષ્ણ નામનું સ્તોત્ર

- (૪૧) શ્રીકૃષ્ણ નામ જ્વનિ
- (૪૨) શ્રીકૃષ્ણ નામાવલિ
- (૪૩) શ્રીકૃષ્ણ નામ રત્નમાલિકા
- (૪૪) શ્રીયમુનાજીની સ્તુતિ
- (૪૫) રાધા અષ્ટોત્તર શતનામ
- (૪૬) પુરૂષોત્તમ પુષ્ટનામ
- (૪૭) શ્રીવલ્લભ અષ્ટોત્તર શતનામ
- (૪૮) ચોર્યાસી વૈષ્ણવના નામ
(કવિત બંધ)
- (૪૯) ચોર્યાસા વૈષ્ણવના નામ
(પ્રબંધ બંધ)
- (૫૦) શ્રીવિકુલ અષ્ટોત્તર શતનામ
- (૫૧) શ્રીયમુનાજીની લાવણી
- (૫૨) મન મજરે વારંવારમ્
(પ્રબંધ)
- (૫૩) પ્રભુ સ્તુતિ
- (૫૪) હરિભક્તાષ્ટક
- (૫૫) સાળી દુહા
- (૫૬) રાગમાલા

ગુજરાતી ગ્રંથ

- (૧) રસિક વલ્લભ
- (૨) વ્રતસુરનું આખ્યાન
- (૩) અન્નમેલનું આખ્યાન
- (૪) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા મહાત્મ્ય
- (૫) પ્રેમ રસ ગીતા
- (૬) પ્રબોધબાવની
- (૭) કાળજ્ઞાન સારાંશ
- (૮) પ્રશ્નોત્તર માલિકા (ગદ્ય)
- (૯) શિક્ષા પરીક્ષા પ્રદીપ
- (૧૦) ભક્તિ પોષણ
- (૧૧) ભક્તિ દઢાવ
- (૧૨) સ્તવન માધુરી
- (૧૩) સતભામા વેહેવા
- (૧૪) રુક્મણિ હરણ

- (૧૫) દશમલીલા
- (૧૬) પંચાધ્યાયી
- (૧૭) ષડ્ઋતુ વર્ણન
- (૧૮) બાર માસ
- (૧૯) ભક્તવેલ
- (૨૦) ચોર્યાસીનું ધવલ
- (૨૧) બ્રાહ્મણ ભક્ત સંવાદ
- (૨૨) બાનાધારી અંતરનિષ્ઠ સંવાદ
- (૨૩) મનમતિ સંવાદ
- (૨૪) મંગળાનંદ માલા
- (૨૫) વિનય બત્રીસી
- (૨૬) ચિંતન ચંદ્રિકા
- (૨૭) ગહૃદ સખંધ માત્રાનંદ
- (૨૮) નિઃસાધનાનંદ

- (૨૬) શ્રીકૃષ્ણ સ્તવન મંજરી
- (૨૭) શ્રીકૃષ્ણ નામ મહામ્ય મંજરી
- (૨૮) શ્રીકૃષ્ણ નામ મહામ્ય આપુરી
- (૨૯) શ્રીકૃષ્ણ નામ અદ્રિશ
- (૩૦) હરિનામ અદ્રિશ
- (૩૧) હરિનામ રત્નમાળા
- (૩૨) હરિનામાવલી
- (૩૩) શ્રીમંત
- (૩૪) શ્રીકૃષ્ણ પ્રતાપ અદ્રિશ
- (૩૫) શ્રીકૃષ્ણ જનોઈ
- (૩૬) શ્રીરાધિકા વહેવા
- (૩૭) મોહિની ચરિત્ર
- (૩૮) દાણરસ આપુરી
- (૩૯) વ્યવહાર આપુરી
- (૪૦) પ્રાકટ્ય લીલા
- (૪૧) માનલીલા
- (૪૨) પ્રેમ પ્રથંસા
- (૪૩) અપરાધ ક્ષમા સ્તોત્ર
- (૪૪) પ્રીત પરીક્ષા
- (૪૫) અષ્ટ પટરાણીનો વહેવા
- (૪૬) જ્ઞાતિ લંજન
- (૪૭) અન્યાશ્રય મર્દન
- (૪૮) મોહમર્દન
- (૪૯) હસ્તવરતા લક્ષણ
- (૫૦) પુષ્ટિ પથ સાર મણિદામ
- (૫૧) ચિંતા ચુર્ચિકા
- (૫૨) લઘુ સ્વાંતઃકરણ સમાધાન

- (૫૩) હાર
- (૫૪) નામામૃત
- (૫૫) હરિનામ ચિંતામાળા
- (૫૬) સ્વરૂપ તારતમ્ય અંશ
- (૫૭) શુદ્ધાદૈત પ્રતિષ્ઠાન ને માયામ
- (૫૮) ખંડનનો ગરબો
- (૫૯) શ્રીરાધિકાનું સમણું
- (૬૦) બાલ લીલાનો ગરબો
- (૬૧) રાસ લીલાનો ગરબો
- (૬૨) સાર સ્મૃતિનું ઘોળ
- (૬૩) ચોવીસ અવતારનું ઘોળ
- (૬૪) શ્રીકૃષ્ણ ધ્યાનનું ઘોળ
- (૬૫) બાર માસ (વિવિધ પ્રકારના)
- (૬૬) પ્રભુની થાળ
- (૬૭) શ્રીકૃષ્ણ વિયોગ વિરહના બાર માસ (ષટ્ક્રતુની તરેહના)
- (૬૮) નાયિકાઓનું વર્ણન
- (૬૯) કુંવરબાઈનું મોસાળું
- (૭૦) ચોવીસ અવતારનું સ્તોત્ર
- (૭૧) શ્રીયમુનાજીનો પ્રબંધ
- (૭૨) ભગવદ્ નામનો અને ભગવદ્દીયના નામનો પ્રબંધ
- (૭૩) વહાલમણના મહિના
- (૭૪) ભગવદાશ્રયની લાવણી
- (૭૫) પંદર તિથિ
- (૭૬) ચેતવણી
- (૭૭) પ્રશ્નોત્તરમાળા

તા. કઃ— આ વગર અસંખ્ય પદો, કીર્તનો, ગરબીઓ, હોરીઓ, કરાઓ, રેખતા, ગજલો, લાવણીઓ, ફરસીઓ, વગેરે.

ભગવદ્દીયોનો દાસાનુદાસ,

પરમ ભગવદ્દીય કવિવર શ્રી દયારામભાઈના પટ્ટશિષ્ય પ્રણેત્ર

જોશી જીવણલાલ છગનલાલ એડવોકેટ, ડભોઈ

: પ્રકાશક :

ચીમનલાલ હરિશંકર શાસ્ત્રી,
મોટામંદીર - સુરત.

: મુદ્રક :

મણિભાઈ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ,
શ્રી 'અનાવિલ યંત્ર' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
બરાનપુરી લાગળ, ભાજવાલી પોળ-સુરત.

